

נספח 19:

פולמוס השמיטה ברחובות - חורף תרנ"ו

א. אספה כללית של אנשי רחובות - י"ב בכסלו תרנ"ו¹

אספה כללית

באור ליום ו' י"ב כסלו ה'תרנו נכנסו לאספה הח"מ [החתומים מטה] מרגליו, גארדעסקי ל' יאסיסאוו, יאקובזאהן, צימערמן, ראוצקי, טיטלבוים, הירשנזאהן, מאַקאָוו, קאנטרואוויטץ, י' יאסיסאוו, מינקאוו, סמילנאנסקי, והר"מ קיפנעס מצד דאנדיקאוו גם הר"ש גאלדין וא' איזענברג מצד "מנוחה ונחלה"²

1. מטרת האספה, לעין ולחקור היטב מצב המושבה ולהתיעץ איך להתנהג בדבר השמיטה ועל דעת מי להחליט הלכה למעשה.

2. העומדים מצד "מנוחה ונחלה" הודיעו, שהם אינם יכולים לקחת חלק בהאספה כי כעומדים מצד האגודה עליהם להורות כפקודת חברי ההנהגה אשר לעת עתה נפקד מהם הרש"ג [הרשאה גמורה] להתנהג כפי דעת הרב מיפו והם מבטלים דעתם הפרטית, רק נשאר על האספה כבקשת הנאספים לידע ולהודיע לאגודת מו"נ.

3. אחרי אשר כל בני המושבה התבוננו, חשבו וראו היטב את מצבם, מצאו כי אי אפשר להם להתנהג בדבר השמיטה כדעת הרב מיפו האוסר כי תעשינה עבודת הזמרה וההרכבה ועוד כמה עבודות רק על ידי נכרי, כי הציבור אינו יכול לעמוד בו, בפירוט ששתי מלאכות הראשונות צריכות לאומן יד ולאומן רוח, ובהערבים לא ימצא אף אחד משניהם, כי חסרים הם הכשרון והאמונה, ואין כל אופן שאלו המלאכות תעשינה על ידיהם מתוקנים כי "פסוק ראשו ולא ימות" והן גופי קיום הגפנים לימים הבאים הן בהיין והן בהכנסתו, ואי-אפשר שיעשום בזמנם ולכל לראש, השתי מלאכות האלו הנן פרנסת רוב האכרים וכל הפועלים העובדים למחיתם כל השנה, ובהעדרם יגועו ממש ברעב חלילה, והאכרים העניים העובדים את כרמיהם בעצמם ועוד הם משתכרים אל[י] לחם גם בעבדם גם בכרמי אחרים איה איפה יקחו הם כסף לשכור ערביים לכרמיהם? הננו רואים בעינים פקוחות שהדבר נוגע בחיי ובפקוח נפשות האכרים והעובדים ה[נ]אבדים, ויראים הננו אם אולי

1. אצ"מ A25\22, עמ' 281-282.

2. היחידים: מרדכי מרגולין, שמואל גורודיסקי, יהודה לייב יוספזון (יוסיסוב), מרדכי יעקבזון, ליב צינעמן (מכונה כאן צימרמן), שמואל רבוצקי, משה מרדכי טייטלבוים, אליעזר הרשנזון, בתיה מקוב, ניסן קנטרוביץ, יהושע יוספזון (יוסיסוב), לייב מינקוב, משה סמילנסקי, ומשה קיפניס כבא כוחה של אחותו האלמנה גוסיה דונדיקוב. נציגי מנוחה ונחלה: שלמה גולדין ואהרן איזנברג.

לא נחטא בנפשותנו אם נחמיר על עצמנו ללכת בתו[ם] במקום שרב וגאון בישראל היודע היטב מצב המושבות - מתיר במפורש.

על כן, אנו נשענים על מכתב ה' שיד בשם הנדיב לידידנו ה' לעווין עפשטין ואזהרת ועד הפועל ביפו אשר התרה בנו, שמשניהם גם יחד הננו רואים ושומעים שאדיר כל חפצם דעתם ורצונם אשר כל עבודת החורף תעשינה על ידי אחינו העברים דוקא גם בשנה השביעית אשר על פי היתר דעת הגא[ו]נים] מחוץ לארץ [המה] מורים, החלטנו, ברוב דעות גדול - אחד עשרה נגד שלש - שנטו אחרי דעת הרה"ג דביאליסטוק וסיעתו.

4. שחלילה לכל אחד מאתנו להקל מעט יותר אף במה שהוא מאשר ה[תיר] לנו הגרש"מ כפי העתקות כתבו שנפיצם בשבוע הבא בין ב[ני] המושבה. ואם אחד מאתנו יעבר ולא ישמר להתנהג כן ענש יענש <מפורשות>.

5. להודיע הדברים להאגודה "מנוחה ונחלה" ולבקשם כי ילכו שכם אחד אתנו בזאת למען שלא לביש את מי שאין לו ולמען השלום שלא יתגודדו בני מושבתנו ושלום על ישראל

חברי ועד המושבה
משה מרדכי טיטלבוים
ליב צימערמן

ב. מכתבי איכרי רחובות ה'יחידים' ללוין-אפשטיין - ליל י"ד בכסלו תרנ"ו³

אור ליום א' י"ד כסלו ה'תרנ"ו מושב רחובות.

כבוד האדון הנכבד מוהר"ר אליהו זאב הלוי לעווין עפשטיין נ"י פקיד מושבתנו תב"ב [תיכנה במהרה]

אדון יקר!

אחרי כל המכתבים מהרבנים הגאונים אשר נתקבל בדבר עניני השמטה, ואחרי כל הסכסוכים והדברים אשר נדברו בזה, אחרי צו ועד הפועל דחו"צ [דחובבי ציון], ואחרי מכתב האדון שייד אליך, האומר דעת הבאראן בדבר השמטה, אמרנו, כי בטח טרם נסיעתך, תעשה סדר ומשטר בדבר הזה כדרךך תמיד לשמור את סדר המושבה ותעשה דבר אשר יוכלים [יכולים] לעמוד בה. ומה נפלינו בעת שמענו למחרת נסיעתך את פקודת ה'[אדון] גאלדין כי עלינו להתנהג בדבר השמטה כדעת הרב מיפו, האומר לעשות הזמרה וההרכבה ע"י ערביים, כי כן צוית אתה. פלא הוא בעינינו מאוד וכן מסופקים אנחנו כי באמת כן צוית, אבל בין כה לבין כה אנחנו באנו בין המצרים. מי כמוך עוד יודע את מצב

3. המסמך היה מצוי באת"ח, מיכל 1, מסמך 842 (אך חסר היום בארכיון). פורסם משם אצל פרידמן, השמיטה, עמ' 478-479, ומועתק משם.

המושבה, את סדר העבודה אשר באין אופן לא יכולה העבודה להיות בערביים כמו הזמרה וההרכבה. כי מה באמת יעשו אלה אשר אין ידם משגת לשכור ערביים, האם אפשר להיות הזמרה ע"י ערביים? הן אתה יודע את המלאכה היפה הזאת האם יכולה ההרכבה להיות ע"י ערביים? הנצרכת לאמונת רוח, האם נוכל להשאיר את כל קיומנו ע"י הערביים? מי כמוך יודע את כל אלו. גם קרוב לאמת דברי העובדים המרגנים באהליהם, כי בלמדם להערביים את העבודות האלו הנם מתנים ומוסרים בזה את לחמם הצר לשונאי ישראל אלו. ובלמדם למו את העבודה בשנה הזאת יהיה תחרות למו גם לימים הבאים גם בעבודה הזאת האחת - אשר עוד היא בידם. ועוד אי אפשר כי כל העבודות יעשו בזמנם. ע"כ מבקשים אנחנו אותך אדון נכבד לראות ולהשתדל אצל חברי אגודת מנוחה-ונחלה, כי ילכו שכם אחד אתנו בדבר השמטה ככתוב בהפטי-כל, כי כל האכרים מסכימים לו אף אלו אשר לא כתוב, כי קשה היה עלינו לאספם כולם. ומי כמוך יודע כי הדבר נוגע לנפשותנו ממש. נא ונא בזה, הכותבים וחותרים ברגשי כבוד. - נא לזרז בזה כי זמן העבודה הגיע ואולי יודיע זאת ע"י התעלעגראף - יותר אין כל חדש שלום המושבה על מקומה ת"ל [תודה לא-ל].

חברי הועד

ג. מכתבו של שלמה גולדין לאלהיו זאב לוי אפשטיין - י"ד בכסלו תרנ"ו

רחבות י"ג [צ"ל י"ד] כסליו תרנ"ו

לידידי היקר ה"ר א"ז הלוי לעווין עפשטיין נ"י שלום באהבה!

מכתבי מיום ד [צ"ל ג], ט' בכסליו בטח קבלת, עתה הנני להודיעך, כי בליל ה' נקראתי לבוא להאספה כללית מבני מושבתינו. ובאשר כי נעשה האספה בלעדי, לא חפצתי מתחילה ללכת. אבל מאשר כי שערתי כי בטח הוא בנוגע להשמיטה, אמרתי אלך ואשמע מה בפיהם. בבואי כבר מצאתי את כלם נקבצים ומחכים לבואי, והנה כאשר שערתי כן הי' [ה]. ואנכי בקשתי הסליחה על אשר לא הת[י] שבו אתי בזה מקדם. הודיעו לי כי מטרת האספה הוא בדבר השמיטה, אשר אין לאל ידם באין אופן להתנהג כפי דעת הרב דיפו. ובכן נתאספנו כלנו, וכל אחד יחווה דעתו כפי חפצו איך להתנהג, אם לפי דעת הרב דיפו, או לפי דעת הרה"ג דקו[ב]נא או לפי דעת הרה"ג ר"ש מהליוויר נ[י] [י]. בכך, שאלו אותי אם אֶמְנָה גם אנכי וה' אייזנבערג אתם בתור עומדים מבני מנוחה ונחלה. ובעד שנינו כ"כ [כמו כן]. אנכי בראותי כי לא להתפשר באו, כי אם להחליט, הושבתי להם כי לא או[כ]ל לקחת חלק אתם יחד בהאספה, מפני כי אין אנחנו עומדים ברשותינו, ודעתינו מכרחת להיות כפי דעת העומדים בראש אגודתינו, ולע"ע [ולעת עתה] נפקדנו להתנהג לפי דעת הרב דיפו, וגם דעתינו הפרטית בטלה היא. אחרי כי אין בפרט אלא מה שבכלל. המה מצאו הדברים נכונים, ורק בקשו מאתנו כי נשאר שמה למען נראה ונדע איך להודיע הדברים להאגודה, ונעתרנו לבקשתם. בדעה אחת החליטו, לכל להתנהג כפי

4. אצ"מ 216\2\1, עמ' 12-14.

דעת הרב דיפו ובשלשה [נרשם מעל: ובאחד] עשר דעות נגד שלשה הסכימו להתנהג כפי דעת הרה"ג ר"ש מאהליוויר, והובאו הדברים בפרטי-כל. והחליטו הלכה למעשה; כן החליטו לשלוח העתקה מהפרטי-כל לאגודתינו, וביחד לבקשם כי גם המה יסכימו ע"ז [על זה] ולא יחלקו בני מושבתינו לאגודות אגודות. רק דעה אחד והנהגה אחת יהי' [ה] לְכֵלֶם; בטח תקבל מהם העתקה מהפרטי-כל ומכתבם ותראה הכתוב שמה; אנכי יַעֲצֵתִי להם כי יחכו עוד מעט עד אשר אכתוב אליך ואבקשך כי תודיעני תשובה ע"י טיליגראף, מה המרצף לצוות עלי להתנהג על פי דעת הרב דיפו אם מפני כי חפצך לצאת ידי חו[בת]ך ולהחמיר על עצמך מפני המחלקות. או אולי מוכרחים אנחנו לזה מצד הנדיב. והי' תשובתם כי אין חפצם לחכות, אחר כי מפורש אמרת להם, כי בהמכתב שהי' מה[אדון] שייד לה[אדון] חזן אודותינו, הי' נכתב כי חפץ הנדיב בעצמו כי כל העבודות תַעֲשֶׂה על ידי ישראלים ואין לנו לשום לב אם אולי לא יאבה [ה] רב להכשיר את היין, ואם נשתנה הדברים הי' לך להודיע להם. ואם לא הודעת להם דבר, אין להם 'סיבה' למה לחכות (ובזה אמנם אָתֶם הצדק). זה תוכן דבר האספה; ועתה הנני לבקשך כי תיכף כאשר תקבל מכתבי תודיעני ע"י טיליגראף איך נחלט אצליכם בזה בנוגע לאגודתינו. לפי דברי ה' אייזנבערג אם נכלכל עבודת הזמירה וההרכבה כפי דעת הרב דיפו תעודף ההוצאה עוד מן סך 1000fr עד 1500fr ולכם לידע זאת. מלבד זה תדעו כי כל העובדים כלמו [ח]פצם לעבוד העבודה בעצמם, כי יראים המה פן יתרגלו הערביים בהעבודה הזו, ואז יחדלו האכרים מלקבלם, [לכן יעשו] כל מה שבכחם לבל לתת להערבי להתלמד העבודות האלו והערבי יח[ז]ק ידיו, או יחפור חפיר[ות] והמה ימלאו מקומו, ואנכי באמת גם מתחילה ידעתי זאת, אבל לא שמתי לב לזה כי באמת מה תוכל לעשות לזה, ולא נתנה תורה למלאכי שרות, אנכי מחויב לפקוד עליהם בחזקה כי ימלא אחרי דברי ואם המה בחשאי שלא בפני ימרו חפצי אז אין הקולר תלוי בצוארי. אבל עתה שבני מושבתינו יעבדו בעצמם כל העבודות בעת [שאנחנו נחליט] ללכת לפי דעת הרב דיפו, אז הלא לא יהי' הדבר להם לרצון, והמה ישגחו עלינו בשבע עינים, ועלולים הדברים לחילול כבודנו. - כי קשה יהי' הדבר לעצור ברוח המשגיחים והעובדים. אחרי כי רק להעבודה עיניהם נשואות וזה כל תקותם בעמלם, ויראים המה לנפשם פן תלקח 'שנה' זה מהם, ומאין לחמם ימצא? בני רל"צ ע"פ [על פי] פקודת ה' חזן מתנהגים המה כהרב דיפו, אבל רק בדברי פיהם ולהלכה, ולא למעשה ולפי דעתי גם הרב ידע את זאת [אך] שם את ליבו כאין ידע. וכן הי' עצתי גם לבני מושבתינו ואמרתי להם אם אין חפצכם לשמוע לדברי הרב, אז מי יכריח אתכם לצעוק בקול ולהשמיע במרום קולכם. דעת הרב הג' בביאליסטאק ידועה היא לכם, עשו כטוב [בעיניכם], הלא לבל העמיד הרב שומרים להשגיח עליכם. <---> <---> <---> <---> ה[ל]א למחלקות תוצאות. וביותר שעוד אין אנחנו יודעים דעת הנדיב [ע]ל נכון, [ואולי] [תזיק] הענין לקבלת הענבים. ואך המה באחת כי לא יחפצו לשום <---> סתר פנים, אחרי כי מוכרחים המה לעבוד בעצמם ובאין אופן לא יוכלו להחמיר אל עצמם, ולא כרל"צ רחבות, על רחבות מביטים בשבע עינים, וסוף כל סוף יתודעו הדברים, ויהי' נתפסים כנגבים, (אם כי באמת אין עתה מי שיגיד,

אחרי המגיד.. יעבוד בעצמו, וירא הוא לנפשו), ובכן טוב יותר לפניהם לעשות מעשיהם בגלוי, ומה שיה' יהי'. אחרי כל הדברים האלה לא אוכל לשית עצות בנפשי איך לעשות ואתם תתישבו שמה היטב כזה, ולהודיעני ע"י תלגרמה איך להתנהג ובאם לפי ראות תזיק עבודת האכרים ליחס הנדיב אלינו, אז תמהר להודיע ע"י תלגרמה הה--->, כמו שהם, ויחדלו גם המה מלעבוד (כן אדמה) אחרי כי לא ח"ו מקלות הדעת או מפריצות גדר, עשו מה שעשו - חלילה - רק מפני כי באמת מצבם לא בטוב, ואחדים מהם כל פרנסתם היא מעבודת הזמירה וההרכבה. וכל אשר לו יתן האדם בעד נפשו, ונפשו בעד נפש בני ביתו. ובמצב כזה קשה לכוף עליהם הר כגיגית, ולהכריחם להחמיר על עצמם במקום שרב וגאון בישראל מיקל להם. אבל אם ישמעו כי תזיק הדבר לתקומם לעתיד לחסדי הנדיב, אז יקבלו עליהם את מדת הדין באהבה, ולא ידברו דבר - ! מחר אדמה להיות ביפו לרגלי הענין, ואתראה עם הרב, ואתאמץ לפעול אצלו בעוד איזה דברים, ואולי חפצי בידי יצליח, כן יש לי לדבר אתו גם בנוגע להג' [ביר] רי"ב [ר' יעקב ברוידא]. כי לפי דעתי טוב יותר כי יחליף את חלקיו על ד' חלקי "בור" והחלקים האלה לא נמסור לערבים ונקיים בהם שנת שמיטה כדין וכד"ת⁵. בשו"ב משם אכתוב לך בנוגע לזה! [...]

ד. מכתב מד"ר הלל יפה לאליהו זאב לוין-אפשטיין, לוורשה - י"ד בכסלו תרנ"ו⁶

חבר יקר, אני כותב לך כעת תחת השפעת כל הבעיות בהן אנו מוקפים והגורמים לנו לחשוב ברצינות על הכיוון בו מתנהלת העבודה במושבות.

כמעט בכל מקום מקבלים עליהם את היתר הרב של יפו, למרות שבמושבות הברון אינם מודים בזה. ברחובות, על פי עדי ראייה רבים, הודיע מר גולדין (לדברי מינקוב,⁷ בהתבסס על הוראותיך) כי הם יקבלו להלכה את היתר הרב של יפו, אך איש לא יפקח בקפדנות אחר ביצועו המדויק. חלק מהמתיישבים הרוצים לדבוק בהיתרם של רבני רוסיה אינם מעזים לעשות זאת, כדי שבעתיד לא יגרמו להם קשיים בגלל זאת ומתוך חשש לדעת הקהל. יהיה מעניין סוף סוף לפתור את השאלה הזו אחת ולתמיד.

אייזנשטט אומר בפסקנות שאפילו אם רק להלכה יתקבל היתר הרב מיפו, אזי בעתיד יהיה זה בלתי אפשרי לחלוטין לעבוד בשמיטה או שיהיה עליהם לנהל מאבק עיקש עוד יותר.

שמעתי בעבר מכל מנהלי הברון שהם אפילו לא רצו לדעת על ההיתר של הרב

5. כבר בחבצלת, "י"ד בניסן תרנ"ה" (8.4.1895), עמ' 222, דווח שברוידא מתעתד להגיע ארצה עם רעייתו לאחר הפסח "להוציא את אחוזתם ברחובות מכלל נחלאות "מנוחה ונחלה" למען יוכלו לקיים שמיטת קרקע בשנת השבע שנת השמיטה".

6. סה"ל, ארכיון לוין-אפשטיין, V 703 1 37. המכתב נכתב במקור ברוסית. בחציו השני של המכתב ביקש ד"ר יפה את סיועו של לוין-אפשטיין בהתמתת חברי האגודות המיישבות של חדרה, מריגה, וילנה וקובנה על העברת אדמות הביצה של חדרה, לרשות הברון, שהתחייב ליישן. בראש המכתב צוין שהתאריך הוא 1.12.1895 ("י"ד בכסלו תרנ"ה), לצד זאת צוין גם התאריך הנהוג ברוסיה 20.11 אך למעשה היה זה ה 19.11.

7. לייב מינקוב, מה'יחידים' במושבה, שגם השתתף באסיפה במוצאי שבת, ראו לעיל נספח 19א.

של יפו, אבל עכשיו בעקרון הם למעשה דבקים בו, בראשון [לציון], כמו שאתה שומע, אפילו פיטרו כמה פועלים בגלל זה. בזמארינ⁸ עדיין לא ידוע. הרבה אדמות הוכנו לנטיעה חדשה, אך הן לא נטעו כרמים חדשים (הם אומרים שזה לא בגלל השמיטה, אלא בגלל העתיד הלא ידוע, ואומרים שהם ישתלו עצים חדשים, למרות שהם טרם נטעו).

ממש עכשיו בא גרזובסקי ואמר שמינקוב הגיע מרחובות עם חדשות, שהייתה אתמול ישיבת קולוניסטים בה 17 אנשים דיברו בעד קבלת היתר הרב מקובנה, ו-3 אנשים בעד יפו!⁹

כתוב לנו מייד וכתוב למען השם גם לרחובות. [...]

ה. מכתב מיהושע אייזנשטט-ברזילי להנהלת מנוחה ונחלה וללוין-אפשטיין, בוורשה - ט"ו בכסלו תרנ"ז¹⁰

יום ב' ט"ז כסלו ה'תרנו יפו

לאחי וידידי היקרים והנעלים המשתתפים בפעולות מנוחה ונחלה ולאחי וידידי היקר והנעלה מר לעווין עפשטין שלום וברכה!

זה חמש שנים אשר אתם עובדים עבודה גדולה על אחד מהרי ציון הקרוב גם לי במקום וידועים אתם כי מעולם לא התערבתי בעניינכם ובכל אשר יכולתי הייתי לכם לעזר, מבלי לחוות דעתי הפרטית מפני שידוע אני לערך את ערך פעולתכם הגדולה לישראל ולהישוב, ורק בסוף הקיץ הזה, דברתי עמכם אדות ענין השמיטה ונגעתי בדבר בקצה עטי בידעי כי עמכם אדבר, וכי יודעים אתם את אשר לפניכם, וקוה קויתי כי לא אצטרך לדבר עמכם שנית אדות הדבר הזה העומד בין השמים והארץ, אולם רואה אנכי כי מוכרח אנכי לצאת מגדרי ואחרי אשר ב"ס [בלי ספק] כבר קבלתם את הפרוטקול מאספת בני רחובות וכבר הנכם יודעים כי החליטו להתנהג ע"פ הוראת הגרש"מ ה"ו ורק בני "מנוחה ונחלה" הם הם הנוטים אחרי הוראת הרב מיפו. ולכן מוציא אני לחובה לנפשי להגיד לכם: כי הוראת הרב דיפו איננו אחת. לכל מושבה ומושבה הוראה אחרת לכל איש ואיש הוא מתיר די צורך הפוליטיקה. אולם בגלל זה עוד התאפקתי אבל על דא קבכינא על כי היה יהיה דבר השביעית ביהודה כדבר שהנהיגו בו אסור הלכה למעשה (כי על הניר הוראת הרב מיפו מקבלת עליה כל חומרי שביעית ועל הניר ובפיהם מקבלים אותו מושבות יהודה) במושבות יהודה, כי עקרון הלא כפ"ת שובתים לגמרי ואין זריעה ואין חרישה. בראל"צ מפלפלים הפקידות ולהמקילים היא אומרת אחרת ולהמחמירים אחרת הצד השווה שבדבריה כי היא

8. זכרון יעקב.

9. ראו לעיל נספח 19א, שהיו אלו אחד-עשר מול שלושה.

10. אצ"מ 22\A25, עמ' 283-285.

מקבלת הוראת הרב מיפו. ותוצאות מעשיה כי היא פוטרת פועלים ועוד בשבוע העבר באו לפנינו פועלים אחדים להתלונן כי ע"פ פקודת הרב מיפו גרשום מה"בירה"¹¹ אולם הטלנו ספק בדבר כי מן הפקידות התאמצו לכסות הדבר אך היום בא כבוד הד"ר מזיא בכבודו ובעצמו ואמר כי באמת פטרו פועלים ונתן אמתלאות כי זה חפץ הנדיב וכו' (כי הלא גם זה דבר ברור פה כי אנשי הפקידות חוננים ונותנים ורק הברון הוא הוא השאר שבעיסה) ובקש בעדם בולעטין לחו"ל.

בני גדרה בודאי לא יוכלו לשנות מנוסחו של רחובות, וכן גם וואדי חנין ובכך יקיף אסור השמיטה את כל יהודה ולא יוכל ב"ד להתירו בעולם. אך קרן של תקוה עולה מרחובות. היחידים החליטו הלכה למעשה (כי כבר יצאו לעבוד) לקבל היתר הגרש"מ ואך בני מנוחה ונחלה מעכבים. ולכן עלי להגיד לכם אחים, כי בכס תלויה גדרה, בכס תלויה וואדי חנין בכס תלויה ארץ יהודה הכבירה לפנינו והקטנונה עתה זכרו נא אחים כי להרבות הישוב באתם להמציא עבודה לאחינו הנאנחים והנאנקים והנה השנה אתם עושים לגמרי ההפך, זכרו נא אחים זכרו נא זאת ואם תמצאו כי צדקתם לא אשוב לדבר עוד. יודע אנכי כי עליכם לשאת פנים גם להחרדים שבכם, אך אל יעבדו המה, ואם מחמירים הם אל יאספו ענביהם וינדע כי באמת שומרי תורה אבל למה יחצו דבר ד', לשמיטת כספים יש פרוזבל ולשמיטת קרקע הם שומרים רק את נוגע להפועל העני והדל אבל ענביהם הם בוצרים, יבא נא אחד ויאכל אכילה גסה מענביהם ישים נא בכליו ותראו אם לא ישברו כל עצמותיו הלזאת תקראו יראת ד'! תורה חגרי שק כי מכבדיך אלה מחללים שמך יותר. כי הדור הצעיר - במושבות שקבלו עליהם הוראת הרב מיפו. הבן מזמר אחרי אביו [ורואה] כי במקום שיש חשש כי יבאו השומרים הקדושים של הרב מיפו וחתכו רק הזמורות המותרות ובמקום שלא תדרך רגל הקדושים ועשו כל המלאכות[.]. איזה רגש ירגש הצעיר להאב ואיזה רגש להוראה כזו כו' וכו' הלא תשערו בעצמכם.

סוף דבר אחים! אנכי הזכרתיכם ואתם עשו כטוב בעיניכם ודרך אגב אעיר כי לא נכון מה שאמור בפרוטקול רחובות כי ועד הפועל הזהירם שיעבדו ובאמת לא התערב וה"פ כלל אך דבריהם מוסבים על הפרוטוקול של חברת התמיכה כי התמיכה תנתן רק להעובדים בעצמם כדעת הרבנים המקילים.

ומה בדבר היין? הגם אתם מאמינים כי אך על כשרותו יעמד? ומה תע[שן] אם מחר תגבר יד חסידי קאצק וחפצו המה לשלוח משגיחים ומחר חסידי חב"ד וכו' וכו' והמה יחפצו להעמיד היין על שלהם.

לא אחי לא זו הדרך. הרי צריך להיות סחר כיתר ייני חו"ל, אם יהיה מעט היין הדרוש לישראל כשר טוב אך אם עקרו הוא לסחורה לנכר[ים] וע"פ טעמם וחפצם יערך.

11. הפרדס.

מובן כי מכתבי זה מכתב פרטי הוא ממני לכם ואין לזר חלק בו
והנני אחיכם אחיכם החפץ בכל לבו בהצלחתכם
ברזילי

1. מכתב מיהושע אייזנשטט-ברזילי לר' יצחק ניסנבוים - ט"ז בכסלו תרנ"ז¹²

אור ליום ג' ט"ז כסלו ה'תרנ"ו יפו

אל כבוד ידידי היקר והנכבד הרב החכם מר יצחק ניסנבוים שלום!
תשובתי על מכתבו מן ב' הזה:

א. ה' [אדון] יאפפא¹³ שאלני, אם יבא ליפו לקנות גרעינים לנטיעות שונות
השבתי לו: כי יראה למר קיזרמן הנמצא עתה בחידרה את התכנית שערך מר
ניגו בעד הגן, ואם ע"פ התכנית הזאת אין המשתלה מספקת ודרוש למלאותה
יבא ויקנה גרעיני שאר האילנות - הכל לפי התכנית, אבל לא גרעיני האתרוגים
כי בדבר מצוה כאתרוג אפשר ונחוץ ל[ש]מור שמיטה כהלכתה, אקוה כי מרן
הי"ו יסכים לפקודתי זאת. לע"ע [לעת עתה] עוד לא בא ה' יאפפא וכאשר יבא
ויעשה מה, אודיע לכם.

[...] ו. שמחתי לשמוע כי אתם עורכים קול קורא לטובת הפצת היין. הגדרים
מ[כרן] פה יינם לסוחר אחד במחיר 5 גרוש הרוטל, ונשאר להם ערך 33
פר' <---> הבקבוק. מכרו בהקפה אך האיש בטוח והוא ידידנו ה' יח' [זקאל]
סוחולסקי.¹⁴

[...] ובדבר השמיטה צרות: מגליל העליון אמנם מודיעים כי בר"פ [בראש
פינה] יסוד המעל[ה] עובדים וכן גם בזכרון יעקב, אך אין דבר ברור ואפשר
שהיום עובד[ים] ומחר ית[בטל]ו. בחידרה עובדים רק שנים הנתמכים מחברת
התמיכה ע"פ היתר מרן הי"ו וכל בני המושבה שומרים היתר הרב מיפו אולם
בחידרה זורעים לפחות ע"י ערביים אבל ביהודה רע בפ"ת ועקרון שובתים
וגם אין זורעים ע"י ערביים ורק עושים איזה מלאכות קלות שהתיר הרב מיפו.
ברל"צ אין עוד להציל דבר ברור, כשתדבר עם הפקידות תשמע כי עושים הכל
או שהרב מיפו אינו שומר צעדיה, אך 5 פועלים כבר יצאו לאמריקא ובעד
ששה שעבדו בהבירה¹⁵ ברל"ץ ואשר פטרום משם - לפי דבריהם ע"פ פקודת

12. אצ"מ A25\22, עמ' 286-289.

13. הגנן פסח יאפו שהיה ממונה על הנטיעות ב'גן שמואל'.

14. יחזקאל סוכובלסקי-דנין, ראו עליו לעיל נספח 5.

15. בפרדס.

הרב מיפו - בקשו מאתנו פתקי מסע לאמריקא. והקולנסתים ברל"צ אוב[די] עצות המה. בגדרה עוד לא בא זמן העבודה התכופה ואי אפשר לדעת איך יתנהגו וכן גם בוואדי חנין, אך הכל מביטים על רחובות ובמושבה זו נפרדו היחידים (כפי שיראה מהעתקת הפרוטקול המונח בזה) מעל מו"נ [מנוחה ונחלה]: היחידים החליטו לעבד כהוראת מרן [הי"ו] אך מו"נ עובדים לע"ע [לעת עתה] כהוראת הרב מיפו וזה עתה ספר לי ה' [אדון] גולדין, כי היה אצל הרב מיפו לבקשו שיחליף הוראתו בדבר חיתוך הזמורות מפני שזאת גזירה שאין לעמוד בה והרב נוסע על הוצ' מו"נ לירושלים, ואפשר יבא משם "ישועות ונח[מות]" להפך הסדר: שהענפים שאסר עד כה לחתך ע"י ישראל יתיר עתה ומה שהתיר יאסר. אנכי אמנם אמרתי למר גולדין: "למה לו כל זה יעשה בהיתר מרן ונגמר, אך הוא ענה: פקדו עליו לעשות כהרב מיפו, ובשביל שבאופן הזה אי אפשר בשום אופן הוא מוכרח לתת לו על הוצ' [אות] לירושלים וה"יחידים" מרחובות כתבו מכתב ארוך לבני מנ"זנח והפגינו כי לא יתגודדו. נכון כי אתם תצאו לעזרתם <---> הנני כי אם יעמדו מו"נ על הוראת הרב מיפו יוכרחו גם היחידים ברחובות לבטל החלטתם, ואחריהם ילכו הגדרים והוואדי חנינים כי הן וה"פ [ועד הפועל] לא יוכל לבוא בריב עם הקולנסתים אם הם רוצים להחמיר על עצמם ובפרט שכל ענין הוראת הרב מיפו אינו לחומרא כי אם לצביעותא: על הניר אסור, והפה אוסר וגם הקולניסטים אומרים ששומעים לו אך, תיכף מוסיפים "האם ישמר הרב צעדינו די לו שאנו אומרים כי כך אנו עושים". ובכן השמיטה לא מהר סיני היא כי אם מיפו באה. אך סוף הדבר יהיה חלילה: יותר מרבע מליון פראנק ילך לאבדון ע"י הוראתו המחוכמת ואיזו עשרות פועלים יעזבו את הארץ וארץ יהודה תהיה על הניר כארץ שקיבלה עליה דיני שמיטה וכל חומרותיה גם בזמן הזה שוב לא יכול ב"ד [בית דין] אחר להתירה.

סוף דבר: עתה הכל תלוי במנוחה ונחלה ועת לכם לעשות. אם אפשר שמרן הי"ו ילך להאספה הכללית בווארשא היה טוב מאד. מאד הייתי חפץ לראות מה יאמרו המתצדקים ההולכים אחרי המחמירים אם יבא זר בעת הבציר ויקח ענביהם.

אינני כותב הפעם למרן הי"ו כי אין חפצי להעציבו יאמר נא בשמי שלום לו ולנכדו האגרונם מר יוסף. ושלום למר ולכל העוסקים בטובת הישוב

מאת המוקירו ומכבדו כערכו הרם המחכה לתשובתו יהושע איזענשטאדט

פ"ס הד"ר יפה נסע בבוקר לזכרון יעקב ובעוד עשרה ימים יקבע פה מקומו לגמרי.

ז. מכתב משלמה גולדין ללוין-אפשטיין - י"ח בכסלו תרנ"ו¹⁶

רחבות ה' וישב ה"י כסליו תרנ"ו

לידידי הנכבד ה' א"ז הלוי לעווין עפשטיין נ"י שלום!

ביום ב' נסעתי ליפו, והתמהתי ביפו שני ימים. וכל העת הי' [ה] לי עסק עם הרב דיפו בנוגע להשמיטה. הוא לא ידע שום דבר מהפרטי-כל שעשו היחידים, ולא שמע שמץ דבר מרחבות. ורק התאונן באזני על עקרון ששמע כי אחד חרש שמה בעצמו בפומבי, וכי יש לו מזה עג"נ [עגמת נפש]. אחרי כי הוא באין אופן לא ישנה מדברי הרה"ג דבריסק, ובאם לא ישמעו לו בהמושבת, אז ימשך את ידו מלתת הכשר על היין. והדבר למחלקות תוצאות. אנכי מתחילה הי' לי עסק אתו בנוגע להשקדים - אשר חפצתי כי יתיר לי הזמירה בהם ע"י ישראל. אחרי כי עוד לא יתנו פירות, והראיתו בזה כח דהיתרא. - ונתמשך הדבר כיום תמים, ולבסוף אחרי שקלא וטריא בזה התיר לי לזמרם באיזה שינוי קטן, והסיר ממני אבן מעמסה מלבי, והרבה הוצאות ואיבוד זמן. אח"כ התחלתי לדבר אתו בנוגע להשמיטה בכלל, ואמרתי לו מפורש שבאם לא ישנה בעבודת הזמירה והרכבה, היינו שיהפך בעבודת הזמירה, ויתיר לישראל לזמר את הענפים הנחתכים מכל וכל, והעכו"ם יקצר את אלה שנשארים על איזה עינים (אחרי כי באמת הרבה פוסקים דעתם כן) כן בהרכבה יתיר לישראל לתחוב את הזמרה (גרעפאן) בתוך החתך ורק הקשור וההידוק יעשה העכו"ם (ובארתי לו בזה כי הקישור הוא עיקר ההרכבה ובאם לא יעשה הקישור, אף אם יהי' תחוב הזמרה בתוך הגזע לא יקלט באין אופן) אז לא אוכל אנכי באין אופן לקבל עלי האחריות מצד היחידים, אנכי [עושה] רק על אשר לפני כפי שיצוו עלי מהאגודה, ואל היחידים לא אשים לב, כי קשה לי להאמין שישמרו בזה כפי פקודתו, אחרי שהרבה מהם כל פרנסתם תלויה בעבודות האלו. הי'תכן שיחמירו על עצמם בעת שרב וגאון בישראל מתיר להם מפורש. אם חפצו באמת כי ישמרו ויעשו כדבריו אז מהראוי לשנות הדברים כנ"ל, ואז בטוח אנכי כי הכל על מקומו תבוא בשלום בלי מחלקות, ואין גוזרין על הציבור אלא אם רוב הציבור יכולים לעמוד בו. בקיצר אחרי המשא ומתן הארוך שהי' ביני ובינו. אמר לי כי ירא הוא לעשות דבר בזה בטרם ישאל מהרב הג' [און] דבריסק. ולנסוע לירושלים אין לו כסף. אנכי הושבת, כי עליו החוב לנסוע לירושלים ולהשתדל להוציא הדברים מכח אל הפועל, ועל הוצ' [אות] אתן לו אנכי. ושאלתי כמה נחוץ לו, ואמר 25 ft, ונתתי, ותמול נסע לירושלים בעגלה אם כי הי' חלה - וישוב ביום א' אחר השבת, ובאם באמת חפצי יצליח על ידו אז אין דבר שיעמוד לנו לשטן בזה והכל על מקומו תבוא בשלום, בלי הוצאות כלל, ואקוה כי גם בני מושבתינו יסכימו ע"ז [על זה] ובשביל אחד שי[ז]רע אין כדאי לפנינו כי ע"י תצא המחלקות. אנכי לא דברתי עוד עם היחידים מזה כי אולי לא יסכימו שמה (אם כי אקוה כי לפי שכלכ[ל]ת[י] הענין יסכימו בטח) ואחכה בזה לביאת הרב. ואם לא שלחת עוד אלי הט"ג [הטלגרמה] - כפי מכתבי מיום

16. אצ"מ 216\2\1, עמ' 16-18.

י"ד כסליו - אז תחכה על הידיעה שלי אחר שבת. ואם כבר שלחת הט"ג, אז אם צוית בהט"ג כי לא אשמע להרב, אז תדע כי אחכה עוד לידיעה שניה מאתך. כי ע"ז האופן כנ"ל, דעתי לבל למרות חפצו ורצונו. ואף אם לא תזיק הענין ליחס הנדיב [עצמו], אין כדאי לפנינו כי נתקוטט אנחנו אתו - במקום שאין לנו דררא דמונא - אם לא כי אקבל ידיעה שניה מאתך אז אעשה כפקודתך - ואם גם באופן הראשי הסכמתם להתנהג כדברי הרב אז הלא אין מה לדבר -

[...] אחכה למכתבך לידע מכל אשר אתך שמה. ושלום לך ולכל בני אגודתינו הנכבדים - כאות נפשו ונפש ידידו בנ"ש והצ' [...] שלמה גאלדין

ח. מכתב משלמה גולדין ללוי-אפשטיין - כ"ג בכסלו תרנ"ו¹⁷

רחובות יום ג' כ"ג כסלו תרנ"ו

לידידי הנכבד ה' א"ז הלוי לעווין עפשטיין ני, שלום!

ביום א' נסעתי ליפו ולא מצאתי עוד את הרב, וביום ג' שב מירושלים, שמה כבר נתודע מאת כל הנעשה ברחבות, והי' [ה] מאוד בכעס, ואמר כי באין אופן לא יכשר את היין, אם יקבלו להמרתך את ענבי העובדים. והוא מקוה כי הוא ינצח.. בעמל רב וביגיעה רבה הצלחתי לשכך מעט חמתו. אמרתי לו, הן אמנם יש שמץ אמת בזה, אבל עוד לא החליטו בזה דבר, והמה מחכים לתשובת האגודה מווארשא, ועל פיהם יקום דבר. וכל מה שעשו, הוא רק מאשר כי מצבם נורא באמת, והרבה מהם כל פרנסתם מעבודות הזמירה והרכבה. ומה יעשו בה'לקח מהם כל תקותם. במה יפרנסו נפש בני ביתם? ואין לחשדם כלל, כי חלילה מפריצות גדר או מקלות ראש, חפצם להקל. ובאמת הלא הרה"ג ר"ש מאהליוויר התיר, ולא עליהם תלונתו. מעט מעט סר כעסו, וחמת הרב שככה. אח"כ אמר כי יסע בקרוב בהמושבות ויראה את הנעשה שמה.

בנוגע לעיקר הדבר. ת"ל [תודה לאל] חפצי בידי הצליח, ואמר, כי לא ישים לב אם נשנה את ענין הזמירה כמו שכתבתי במכתבי הקדם. ובהרכבה מצאנו עצה נכונה ג"כ. ושתי המלאכות יעשו ע"י ישראלים. ורק בשינוי קטן - עתה ב"ה יצאתי בשלום מענין השמיטה בנוגע לנו - בנוגע להיחידים, אודיעם מחר את כל פרשת הענין, ואראה.

ה' שייך יבוא הנה ביום ה', אנכי אקבל פנ' [יו] כיפו. ואח"כ אסע אליו לרל"צ. ואת אשר אשמע מפיו אותה אכתוב אליך. [...] העבודה מתנהגת כשורה. אלטשולר עוסק בזיכול. זמירת השקדים נגמרה. מחר יתחילו בהרכבתם. ויסיסאו ויגמרו את נכוש האי[נ]ג"ל, וילך לנטוע המתים. והכל על מקומו תבוא בעתו ובזמנו, בסדר ובמשטר [...]

17. אצ"מ 216\2\1, עמ' 21-22.

והנני מברכך בנ"ש והצ' [לחה] והצ' [לחת] כל בני אגודתינו [...] כאות נפשו ונפש המחכה למכתב תשובתך שלמה גאלדין

ט. מכתב מד"ר הלל יפה לחברי ועד מושבה רחובות - כ"ח בכסלו תרנ"ו¹⁸

אל כבוד האדונים הנכבדים חברי ועד המושבה רחובות הי"ו

הנני מתכבד להודיעכם, ע"פ בקשת פקידות מנוחה ונחלה, כי האדון מר א' שייד, הגיד לי רשמי, כי מצד הנדיב הי"ו יכולים הקולנסתים לעבוד בשמיטה הן כהורות הגאון מקאוונא והן כהוראת הגאון הרש"מ מבילסטוק הי"ו, ואופן עבודתם בשביעית איננו נוגע כלל לקבלת הענבים ביקב ראשון לציון. ולאשר הדבר הנני חותם בהגיגת כבוד ויקר

ד"ר הלל יפה

י. מכתב משלמה גולדין לאליהו זאב לוי-אפשטיין - ליל ל' בכסלו תרנ"ו¹⁹

רחבות אור ליום ג אדר"ח [א' דראש חודש] טבת התרנו

לידידי הנכבד ה' א"ז הלוי לעווין עפשטיין ני שלום באהבה!

[...] בימי ה' ו' ושבת מקץ הי' [ה] מטר רב. נסעתי ביום ו' לקבל את פני ה' שייד, אבל לרגל המטר לא באה האניה, ונעצרה בדרך לכתה בפורט סאיד, ושכתי לרחבות, וביום א' הלכתי להתראות אתו ברל"צ, וקבלני באהבה, וממנו קבלנו פ"ש [פריסת שלום] מאתך ומהג' [ברת] סימא ברודא ת' [חיה] מסטמבול בנוגע להרשיון לבנין בית הכנסת, ואמר כי אף כי יתמהמה לפי דעתו זמן מה עד שנשיג הרשיון אבל יצוה כי נשיגו לבטח, וכאשר ישוב דרך סטמבול יראה לדבר עוד הפעם שמה, כן דבר אתי בנוגע לנסיעתכם לפריז בדבר מסחר היין, ומדברי [ו] הבנתי כי הנסיעה היא נגד רצונו, - ומהראוי לכם לשום לב לזה - ה' ד"ר יפה בהיותו אצלו דבר אתו בנוגע לאיזה מסחר מיין. והי' תשובתו אליו, כי לא יכול לדבר משום מסחר יין על רוסיא, כי המסחר ימסר מכל וכל להאגודה מנוחה ונחלה בווארשא, ואם דבר לו בזה יפנה לשמה. בנוגע להשמיטה, הודיעני מפורש כי מצד הנדיב אין שום מפריע לעבוד בשמיטה, ויכולים אנחנו לזמר ולהרכיב כחפצינו, ושאלתי, האם גם לנטוע, ואמר "גם לנטוע, כל אשר יחסר לכם", וכן הודיע גם להדר יפה "כי כל ענין השמיטה אין מגיע כלל לקבלת הענבים להיקב, ומצד הנדיב נוכל להתנהג בזה כחפצינו, בדברו אמר, כי לו לא הפריזו הרבנים על המדה יותר מדאי, כי אז הי' בדעת הנדיב לשום לב לדבריהם אבל עתה אין מה לדבר כלל מזה. ה' שייד אמר לי כי

18. אצ"מ 216\2\1, עמ' 21-22. כתב היד הוא של יהושע איזנשטט-ברזילי. וראו במסמך הבא, שהמכתב נכתב ונמסר ביום א' כ"ח בכסלו תרנ"ו.

19. אצ"מ 216\2\1, עמ' 24-26.

ביום ג' נוסע הוא חזרה לביתו, ובעוד ששה שבועות ישוב הנה, ואז יבקר המושבה שלנו, ובזה נפרדתי מאתו ע"מ לשוב לדבר אתו עוד הפעם -

אחר זה נסע הד"ר יפה ביחד עם קיזרמאן וא"ש [ואיזנשטאדט] לרחבות לחלק לבני מושבתנו את כסף התמיכה סך 3000 ₪ שנתקבל בעדם מאדסא. ובבואם הודיעו לחברי ועד מושבתנו כזה: "אל כבוד האדונים .. חברי הועד המושבה רחבות. הנני מתכבד להודיע ע"פ בקשת פקודת הנני מתכבד מו"נ [מנוחה ונחלה], כי האדון מר א' שייד, הגיד לי רשמי, כי מצד הנדיב יכולים הקולנסתים לעבוד בשמיטה הן כהוראת הגאון מקאוונא ה"י והן כהוראת הגאון הרש"מ מביאלסטוק ה"י ואופן עבודתם בשביעית איננו נוגע כלל לקבלת הענבים ביקב ראשון לציון ולאשר הד' [ברים] הנ"ל הנני חותם בהגיגת כבוד ויקר ד"ר הלל יפה" והנה [אף] <---> <---> <---> <---> ביום ג' כ"ג [ג] כסליו חשבתי כי אחרי השינוי שנעשה מצד הרב בנוגע להזמרה ולהרְכָּבָה, [יסכימו] גם היחידים ע"כ. וכן אולי ה' באמת. אבל עתה אחרי [כל הנל], כמובן כי <---> אחד <---> בלי לעמוד בדיונים <---> <---> רק <---> ואנכי לא חפצתי ג"כ לדבר [דבר] [בזה], <---> <---> <---> <---> [והנה] <---> הט"ג אלי ולה' מרגלין ואם כי היתה <---> עד <מחר> <בכ"ז> <קראתיה> [בזה], כי נזהר לעשות כמו בראל"צ בשמיטה, וכי [נ]בקש מה' חזן כי יתן לי אינסטרומנט ע"ז [בכתב]. ובעת הזה עוד ה' [נ] חברי הועד אצלנו, ונחלט אצלנו כי אסע ביחד עם הד"ר יפה ולדבר עם ה' חזן, או עם ה' שייד אם ה' נחוץ <---> ולהשתדל אצלו כי יתן לי הדבר בכתב, ומה מאוד נשתוממו למשמע אזנינו, לשמוע מפי ה' חזן. "כי בראשון החליטו להתנהג כפי דעת הרב דיפן, אחרי כי מצאו כי באפשרי לשמוע לדברי' [נ]. ואין שום דבר שתעמוד לשטן על עבודת הכרמים ואין כדאי להתקוטט ולבוא לידי מחלקות ולע"ע [ולעת עתה] עוד המה צריכים להכשר ג"כ. <---> <---> <---> <--->

אמרנו לו דברי ה' שייד, אמר כי הוא לא ישוב מדברי' [נ]. <---> <---> <---> עם ה' שייד לא חפצנו לדבר עוד מזה. והוא חזן אמר כי הוא ידבר עוד עם ה' שייד בזה ויראה. ובזה נפרדנו גם מה' שייד. הרב מיפו ה' תמול שמה, ונתן להם פרטי ההיתר <בכתב> <---> וה' חזן הראה לי ההיתר. ומצאתי כי נכתב שמה גם את אשר נתרבה אח"כ <---> <---> פני הדברים מעט, כפי הנראה מדברי ה' חזן. כי הד"ר מזאה עזר ע"י הרב בזה. והנה עתה בנוגע לנו, כבר כתבתי כי תמים דעות אנכי בזה עם ה' חזן, כי אין כדאי <לנו> <לריב> ולבוא בספק מחלקות עמהם. ואין מה לדבר עוד מזה. כבר התחלנו לרכוב השקדים ולזמר גם ה<--->, <--->, <--->. ולא ישת[ת]ף בזה גם ההוצאה. אבל היחידים לא אדע עוד <---> <---> עתה שעה [I] אחר חצות הליל, והנני ממחר לשלוח מכתבי אליך. [...] [ידידו] אמת שלמה גאלדין

יא. מכתב מיהושע אייזנשטט-ברזילי לאלהו זאב לוי-אפשטיין

- א' בטבת תרנ"ז²⁰

יום ד' בדר"ח טבת התרנו יפו

אל כבוד אחי היקר מר א"ז לעווין עפשטיין שלום!

ושלום וברכה לכל א"ח בווארשא.

שני מכתביך מי"ד וט"ז כסלו באו לידי אתמול והנני ממהר להשיב על הסדר:

[...] ט. ע"ד [על דבר] השמיטה פה עמוד אתי רגע וננפש שנינו כי עלי לכתוב ספר שלם עב הכרס וגם הוא לא יתאר הדבר כראוי ולמען הקצור אדבר בלשון טלגרפי: אך גם הסגנון הזה יקח דפים רבים ובכן הנני מתחיל ברשותו וברשות כל א"ח [אחים חשובים]: אחרי הפרוטקול שעשו בני רחובות היחידיים לעבוד כהיתר הגרש"מ (ב"ס [בלי ספק] קבלת העתקת הפרוטקול הנ"ל) התחילו לאיים כי לא יקבלו את הענבים ואוהבינו הד"ר מזיא הזהירם ע"ז פעמים בהלכו ובשוכו מעקרון. ומצדדים שונים הטילו עליהם אימת הרב מיפו וכו' וכו'. והחלטנו, כי הד"ר יפה יפנה רשמי למר חזן ובינתים נודע שמר שיד יבא ואמנם [בא] ביום ו' ולכן נסע אליו הד"ר יפה במוצש"ק (על אף שהיה אצל הד"ר מזיא) וביום א' בא ה' גולדין לרל"צ לבקש את הד"ר יפה כי ילך עמו למר שיד והלך אתו ובמעמד ה' גולדין דבר הד"ר יפה עם ה' שיד על דבר השמיטה ויענה מר שיד: "לפי שמתחו הרבנים את החוט יותר מהמדה, אין הנדיב מכיר כלל את השמיטה ומצדו יכולים הקולנסטים לעבד כמו שרוצים ואופן עבודתם אינו נוגע כלל לקבלת הענבים". [ביום א' בצהריום באתי אני עם חברי מר קיזרמן לרל"צ ושמה בשר לנו הד"ר יפה את הבשורה הזאת, ואחריו ספר לנו ה' גולדין כדברים האלה. בערך בשעה השלישית בצהריום נסענו כולנו לרחובות לחלק כסף התמיכה, ועשינו אספה ביחד עם ה' גולדין ואיזענבערג והכל היה כנהוג. ביום ב' [ב] בוקר סבבנו על איזה בתיים (היינו אצל רוזקין לראות כלוב העופות שהתחיל לעשות ואצל גרדינסקי לראות גינות הזרעים וכו'. היום היה בהיר השמש וכו' וכו' יפה ג"כ הכל כנהוג והנה רץ בא ובידו ארבע טלגרמות האחד למר קיזרמן השניה למר גולדין השלישית למר מרגלין והרביעית למר צימערמן. הטלגרמה הראשונה נפתחה [נפתחה] והנה מז"ט [מזל טוב] "הגברת קיזרמן ילדה בן באדיסא". הנאספים קוראים מז"ט מז"ט, הטלגרמה הרביעית היא פרטית הנוגעת אך למר צימערמן. והנה כל העינים מביטות על ה' גולדין [ו] על ה' מרגלין לדעת: מה אמור בטלגרמות, כי לב הנאספים הגיד להם: כי גורל השמיטה בהנירות האדומות האלה, והנה נפתחו ובהם כתוב: "שמיטה שטרענג היטין וויא אין ראשון לציון פאדרען באו חזן א שריפטליכע אינסטרוקצין"²¹ לעווין עפשטיין" השומעים שמעו והורידו ראשם כי יודעים

20. אצ"מ 35\48-11-25; אצ"מ 22\22, A25, עמ' 303-320.

21. "יש לשמור את השמיטה בקפדנות באופן שנוהגים בראשון לציון. יש לדרוש מחזן הוראות בכתב" גרשון רוזנסקי ציין (דבר, כ"ב בתשרי תשל"א) (0791.01.32), מוסף השבוע, עמ' 13) כי בארכיון ברחובות מצוי מכתב ממרגולין ללוי אפשטיין לוורשה ובו הוא מבקשו להשפיע על אנשי מנוחה ונחלה שיסכימו להצטרף לעמדת ועד

אשר ברל"צ יעבדו רק כהיתר הרב מיפו יען כי רוצה מר חזן. בכ"ז [בכל זאת] נחלט כי ה' גולדין יסע אתנו לרל"צ, ויחד עם הד"ר יפה ילכו לה' חזן, ואם תהיה נחיצות ידברו גם עם ה' שיד, ויבקשו אינסטרקציה בכתב וכן היה: אנחנו נסענו כלנו לוואדי חנין אחרי שגמרנו הענינים העומדים על הפרק הלכנו לרל"צ אך שם נודע לנו כי כבר היה הרב מיפו עם הד"ר מזיא אצל שיד. ושמה הלך הד"ר יפה עם ה' גולדין למר חזן והאחרון הגיד כי הם עובדים ע"פ היתר הרב מיפו וכי בכתב לא יתן שום אינסטרקציה. עם ה' שיד התראו אך רגע, ולדבר אתו לא יכלו כי היה קצת חולה. ה' גולדין שב לרחובות ואנחנו ליפו נבוכים מבלי לדעת איך לעשות הן מר שיד התיר ומר חזן אסר ולמי ישמעו. ביום ב' [צ"ל ג'] בשעה 10 ה' ה"ה בן שמואל ומר חזן אצל ד"ר יפה ויותר משתי שעות דברנו והתוכחנו עם מר חזן (בינתים נודע לנו: כי גם בנוגע לזכרון יעקב נשתנה הדבר ותחת שביום א' נתן מר שיד פקודה בכתב למר בריל, כי ינטעו ולא יביטו כלל על אסורי הרב מיפו והיום פקד כי לא ינטעו ובטל פקודתו). ואחרי הוכוח הארוך שבתוכו הציע לנו ה' חזן, כי נתראה עם הרב מיפו והרב יבטיח לנו כי כל אלה שישמרו היתרו בדבר הכרמים יקבלו ענביהם מבלי שיביטו כלל איך נהגו ביתר העבודות, וסוף הדבר היה: כי החלטנו כלנו שעלינו להתראות עם מר שיד וכפי שיחליט כן נעשה. (בתוך הדברים הגיד ה' חזן מפרש: כי אמנם ששיד אמר בשם הנדיב כי דבר אין לו עם השמיטה, אבל הוא מבין, כי איננו צריך לריב עם רבני ירושלים ועליו לשמור שמיטתם ובפרט שברל"צ אין לו צורך בהיתרים יותר גדולים מהיתר הרב מיפו. "אולם מה נעשה אנחנו הלא לנו יש זריעה, יש גינות ירקות ויש חרישה" "עשו כחפצכם" "ומה יהיה אם לא תקבלו הענבים בהיקב בשביל התנגדות הרב" "אז אשאל את הברון מה לעשות" ואחרי כל הוכוח הארוך נחלט להתראות עם מר שיד ובשעה 3 אחר הצהרים נסענו: הד"ר יפה ואנכי על האניה, לה' שיד והוא השיב: כי לדעתו יכולים אנו לעבוד ע"פ היתר הרב מיפו כי אפשר לעבוד הכל ובהדי דכבשי דרחמנא למה לכם; אנחנו בררנו לו היזק הדעות והתרמית שיש בכ"ז, וגם הדררא דממונא וחסרון העבודה להפועלים, וכי הוא בעצמו עזר לנו בזה בקיץ ונתן על ידי מכתב להגאון מקאוונא וכו' וע"ז [ועל זה] השיב לנו "עזבו נא את כל ההבלים האלה הן אם ב"מ [בני משה] רוצים בהיתר אחר מבהיתרו של הרב מיפו למה לכם לכונוס בדברים כאלה" ע"ז השיב לו הד"ר: כי ב"מ אין מתערבים כלל ואם נשמע מה שאומרים ומה שמיחסים לב"מ לא יספיק האזן לשמוע "ומה תחשבו - ענה ה' שיד - אני אמנם שמעתי דברים נוראים" "אדוני שיד - אמר הד"ר יפה - הכבוד שלבכי הוגה להאיש העומד בראש הישוב מחיבני להגיד לך כי מאד הנני מצטער לשמוע בתוך שיחות טפלות כאלה את שמך כי יודע אל המקור של הדבות האלה כי הוא מקור נרפש וחרפה לשמך לתתו בתוך שיחות כאלה". וע"ז ענה ה' שיד: כי גם הוא איננו מאמין לדבות אבל למה כל הריב, ולמה כתב מר באמבוס את מאמרו ולא די לו במאמריו כי אם כתב לי תשובה על המאמר

המושבה בעניין השמיטה, כשהוא מצטט מדבריו: "ידוע לנו אשר במושבות אחרות אף כי בפיהם אומרים שעושים ויעשו ככל אשר מצווה עליהם הרב דיפו, אך רק בפיהם, אכן עושים הכל ובוודאי גם יעשו רק במחשך מעשיהם, כי עליהם לא ילשינו ובאם ילשינו לא תקבל, לא כן בני המושבה רחובות, הם לא רוצים להסתיר דרכיהם, אך לעשות בגלוי ולהתנהג על פי היתר אשר יתירו גאוני ורבני חו"ל ולא יותר". המכתב חסר היום בארכיון.

שכתבתי בהיוד"פר [בהיודישע פרעססע] (המאמר לא נדפס כי הולדסהימער בקש שלא להדפיסו, כך הגיד לנו) "כי כתב פחות ממה שהיה צריך לכתוב" ובקצף וכעס שפך שיחו על באמבוס ועל כל הכותבים ואמר: 'הללו יגנו אחת היא לי, אבל לא יקלקלו מעשי לטובת הישוב. אני בקשתי מהנדיב בתים בעד הקולנסתים פרימן ועוד ברל"צ כי הבתים נמוכים וקטנים וע"ז הלא יעיד הדר יפה. שכהן כשלש שנה אצלנו, כי לטובת הבריאות דרושים בתים מרווחים ובעלי שתי קומות, וכמעט פעלתי מהנדיב והנה בא מאמרו של מר באמבוס המהלל את בתי רל"צ וביחוד את בתי רחובות וכי כאלה עולים בזול וכאשר קרא זאת הברון כתב לי כל מה שכותב באמבוס נכון ואין צורך בבתים. כן דבר שם הבלים ע"ד [על דבר] הדבור העברי ברחובות וכן כתב כי בעקרונן 11000 דולם אדמה בעוד שיש רק חמשה אלפים וזה מזיק לעניני הרשות, כאלה וכאלה דבר מר שיד. אנחנו הנחנו לו להציק רווחו ובארנו לו כי אין כל יחס בין מאמרי באמבוס לב"מ, וכי באיזה דברים אמנם הסכיל באמבוס, ואמרנו לו כי על השגיאות כבר הערנו במכתבנו לבאמבוס ועוד נכתב לו. וימצא הדבר חן בעיניו ויגד: כי נעשו זאת אך לא נזכיר שמו והכרנו: כי שככה חמתו אך כי כל חומרת השמיטה נולדה ממכתבו של באמבוס ומהפתיחה שהניח הד"ר מזיא וערכב הכל בב"מ. כשנגמרה השיחה שאלנו שנית "וענין השמיטה מה תהי עליה" ותהי תשובתו: כי בבואו יתראה עם הברון ויכתב לנו תשובה אך לדעתו עלינו להתראות עם הרב מיפו ולהגיד לו: כי אנחנו נשמר היתרו בדבר הענבים והוא נגד זה יעלים עין מיתר העבודות והוא מצדו יכתב למר חזן: כי גם הוא יבקש מהרב שלא יבא בטרונאי ואם אחרי כל אלה לא ישמע הרב, נדע כי קבל יקבלו הענבים והוא הוא שיד הדובר אלינו כי לא יאונה כל רע להקולנסתים, ואמר לנו כי ישלח מכתב לחזן עוד היום וכי אם אנו חפצים נשלח לו את חיים גדליהו²² לקבל המכתב. עתה נוכחנו כי אין לנו דרך אחת²³ כי אם להתראות עם הרב מיפו והד"ר אמר לי "נכה בברזל בעודנו חם" והלכנו תיכף אל הרב למען נוכל עוד להשיב דבר לשיד. הרב שמח לקראתנו מאד (כנראה עוד לא ידע ממכתב באמבוס ומכל השנוי בדעת שיד), ויספר לפנינו, כי אתמול התנפל עליו שיד ואמר לו: שאין לו צורך בהכשר היין והשמיטה וכי בעוד שבע שנים לא יהיה אף זכר להשמיטה וכו' וכו'. הגדנו לו זה שבאנו וכי אנו רוצים שיתן לנו בכתב: כי אם ישמרו הקולנסתים לעבוד הכרמים כמו שעובדים בראשון לציון לא יפסל ענביהם בשביל יתר העבודות. וע"ז התפלפל התפתל והתעקש אך אנחנו בררנו לו נחיצות הדבר ולסוף אמר: "בכתב לא אוכל לתת לא ע"פ [על פי] דין ולא מפני שרבני ירושלים לא יסכימו ע"ז [על זה], אבל הנני מבטיח כי לא ארדף את שום קולנסת וכי אשתדל כי גם רבני ירושלים לא ירדפום" ואנחנו נגד זה הבטיחנו לו: כי נשתדל שהכרמים יעבדו כהוראתו. ומפני תשובתו זאת מצאנו כי אין לנו צרך לשלוח איזו תשובה לשיד או לבקש מכתב. היום בבוקר בא אלי המשגיח מהת"ת אהרן ליב הודיע ואמר בשם הרב: כי מתחרט על מה שאתמול זוריעה

22. חיים גדליה מיפו היה אחראי על משלוח היין ממחסן היין של הפקידות שהיה מצוי בשטח נמל יפו (ראו תדהר, חלוצי הישוב, יח, עמ' 5448, ערך חיים גדליה (אלנהורן)).

23. כנראה צריך להיות: אחרת.

ונטיעה אסורות וכו', אנכי נבהלתי מאד ושלחתיו להד"ר יפה אשר גם הוא נתרגש מאד והשיב לו "נחכה מה שיאמר לנו הרב מחר" באתי אל הד"ר והחלטנו לכתב לחזן ולשיד, אבל אמרתי קודם כל, אל נא נאמין לדברי המשגיח הידוע במאמריו היפים בהחבצלת ואלך בעצמי לשמוע מה בפי הרב. באתי אל הרב ושאלתי דבר השנוי וענה כי אין כל שנוי אבל הוא מבקש ממני שלא יעשו לפחות מלאכות דאורייתא ע"י יהודים וע"כ יתאמץ הוא להת[יר] החרישה ועצם מלאכת הזריעה: ז[רית] הגרעינים על פני האדמה יעשה נכרי, יעשו כל מלאכ[ה]. מלאכות הנטיעה: אבל עצם הנטיעה: שימת הז[מורה] או השרקה בבור ישים נכרי. השבתי לו כי נבקש כ[ן] מהקולוניסטים אבל אין אנו נותנים ערוכתנו. הגדתי הכ[ל] להד"ר יפה והחלטנו כי אין כדאי לריב וכי צרי[ך] להניח הדבר כמו שהוא ולבקש מהקולנסטים כי בדבר הכרמים יעשו כמו ברל"צ וכן הגדנו היום לרעווצקי מרחובות שבא לשאל אותנו, אף בקשנו אותו כי ישקיט הלככות ברחובות ולא יריבו עוד ע"ד השמיטה ואל יחשדו את ה' גולדין כי הוא קלקל כי הד"ר יפה היה אתי יחד אצ[ל] שיד ושמע כי לא קלקל מאומה. רעווצקי הבטיח לנו לעשות זאת.

יוד. היום בא איזענברג וספר שני דברים מעציבים: (1) כי א' הורוויץ התרגש וכדרכו בהתלהבותו בא לפני גולדין ואמר לו: "מעידים אנו בך בשם ב"מ כי תסור מדרכך הרעה בדבר השמיטה" וגולדין התרגש מאד וכעת ירצה לנסוע לקבול לפנינו על הורוויץ. הורוויץ הכחיש מעט את סגנון דבריו אבל בכלל הכיר איזענברג כי דבר אתו קשות בשם ב"מ. (2) כי ע"פ הטענות והמענות שהיו עם שיד וחזן נודע להם כי נוטעים ברחובות וע"ז שלח חזן מכתב שהניח שיד שבו מזהיר את גולדין, כי לא ינטעו והדבר הזה כבר נודע ברחובות ומיחסים זאת לגולדין וד"ר מזיא יחס זאת לב"מ. כששמעתי זה ערכתי תיכף מכתב לגולדין אשר בו הנני מביע צער ב"מ על דברי הורוויץ הן על שהתערב בענין השמיטה והן על סגנון דבריו ומכתב שני תוכחה להורוויץ הנשלח ע"י גולדין. על שני המכתבים חתם הד"ר שטין. ומסרתים לאיזענברג. ובדבר הנטיעות יעצנו כי יסע גולדין ואיזענברג עם צימרמן לחזן (כי עיקר הדבר הלא נוגע אך לצימרמן הנוטע כרם על אדמת הבירה) ויבארו לו סבת הנטיעה וב"ס [ובלי ספק] יסכים. והנני מקוה כי מכל זה לא יצא תקלה.

יא) היום נפגשתי פעמים עם ד"ר מזיא (הפעם השניה אצל הד"ר יפה) ובאתי אחרי שהד"ר יפה הגיד לו תוכחה בלשון רכה על דרכו. ואני התערבתי בהשיחה אחרי שד"ר מזיא הזכרני הצעת[ו] לשנות שם ב"מ ותכונתה ואמרתי לו "אדוני הד"ר מזיא ואדוני הד"ר יפה אני נוכחתי בשבעות האחרונות כי אויר מקומנו נתמלא בבצילי קטב מרירי, וכי אם אך אדם פותח את פיו מיד באים משחיתים ומשנים דבריו ונותנים להם צורת שדין רוחין ולילין ע"כ החלטתי, לבלי לעמוד עתה ברוב הדברים על דעתי. אני אומר דבר ישר וטוב, אם מקבלים מוטב, ואם לאו לאו, אני את נפשי הצלתי. דברתי בדבר השמיטה ודברתי עתה אני רואה שדברי לא הועילו וצריך ללחום ובמלחמות אינני רוצה. שוב הנני רואה כי על ב"מ נסבו מכל העברים. האחד הלך ונתקל באבן ב"מ אשמים, פרתו של

השני השכילה ב"מ אשמים את השלישי עוינת הפקידות ב"מ אשמים. הפקידים מריבים איש עם אחיו ב"מ אשמים כו' וכו' האם אלך ואריב עם כלם, ידבר ידברו אנכי כתבתי בשם הד"ר מזיא מה שאמר ע"ד שנוי השם של ב"מ ושנוי הפרוגרמה אם יקבלו מוטב ואם לאו האלך להלחם? לא. שוב הנני שומע: כי ב"מ עושים זו וזו אני יודע כי הכל שקר, אבל האלחם עם האנשים הארדף? לא! אני משתדל רק להסביר להשוואל אותי כי שגה וגם לך ד"ר מזיא אני אומר: ירק תרק שבע פעמים על כל הדברים והדבות והפלפולים והמתפלפלים האמן לי כי אין זה שוה אף בנזק של שיחה קלה. אם יש לך להגיד למי עצה טוב אמור לו בעצמו ונגמר קבלה מוטב ואם לאו עזבהו לנפשו. ובכלל הן סוף כל הדברים יכולים באופן היותר גרוע לנגוע אך באנשים אחדים השוה לנו לאבד כל זמננו לזה. נרגיע את הלבבות נדבר נא שלום אבל לא נרדף את השלום. אם יבא איש ויקבל לפנינו כי פלוני או אלמוני הזיק לו נברר לו כי לא נכון הדבר, או כי צדק אבל נא נרדף לבקש את האנשים ולהסיר שנאת איש מרעהו כי עי"ז [על ידי זה] נגדיל המדורה". דברי אלה הוטבו בעינינו מאד והלואי יזכרם זמן נכון. [...]²⁴

24. ראו גם במכתב של יהושע אייזנשטט-ברזילי לר' יצחק ניסענבוים מ"יום ג' יד בטבת ה'תרנו יפו": "לידידי הנכבד והנעלה הרב החכם מר יצחק ניסענבוים שלום! מפני הטרדות והמסעות נתאחרת תשובתי על מכתבו מן י"א כסלו [...] ע"ד [על דבר] השמיטה. אם אמרתי לספר אף אחת מאלף והפך מכתבי לספר [ר] שלום ועב, אך בקצרה אני: כי אין קץ לעמלנו כפי שאין קץ להחנופה והצביעות והשקר והזכוב והתג--- שנתרבה בעונתנו באה"ק ומחזיקי השמיטה הם צבועים מימין ובעלי רמיה משמאל". כאן ציין ברזילי את הוויכוח שהיה לו בחדרה בעניין השמיטה (ראו לעיל שער ראשון, הע' 692) והוסיף: "וע"כ [ועל כן] אעזב כל הפרטים ואספר לכבודו רק זה: כי אחרי הפרוטקול שעשו ברחובות לעבוד כהוראת מרן הי"ו נמצאו אנשים אשר התחילו לאיים כי לא יקבלו ענביהם ואחד מהמאימים היה אחד מנכבדי הפקידות וע"כ [ה]פנו תלונתם אל וה"פ [ועד הפועל], והד"ר יפה החליט כי יפנה במכתב להפקידים וישאלם: אם --- איך דין העובדים בשביעית לא 'כפוי' היתר הרב מיפו, וה' חזן השיב בע"פ כי עתה אינו יכול להשיב תשובה ברורה, ויותר טוב לחכות על על ה' שיד שיבא, והוא אמנם בא והגיד ביום א' להד"ר יפה במעמד ה' גולדין: כי מצד הנדיב יכולים [הקולנסתים] לעבד [הגפנים] ואין עבודתם תלויה כלל בקבלת הענבים והגיד: כי יכולים לפרסם זאת באופן רשמי. אך ביום ב' כשהיינו ברחובות הגיעה דיפשה מל"עפשט לה' גולדין וכתוב: כי יעבדו כמו שעובדים ברל"צ ויבקשו אנסטרוקצ[ין] בכתב מה' חזן וכשבאו לבקש השיב ה' חזן כי אינו יכול לתת מפני [ברל"צ] עובדים כהיתר הרב מיפו ולכתב זאת איננו יכול מפני שזה נגד רצון הנדיב. וביום המחור [ת] דברנו ע"ז [על זה] כשלוש שעות עם מר חזן שהיה אצל הד"ר יפה ועוד אחד מהפקידים [גב] והים בגליל. וה' חזן השיב: כי איננו יכול לתת בכתב וכי מאד אפשר שלא יוכל לקבל הענבים ביקב וכי בעת קבלת הענבים ישאל את הנדיב. ובעצמו אמר אין טוב לפניכם כי אם להתראות עם מר שיד ונסעתי עם הדר יפה על האניה (זה היה ביום ג) לה--- עם מר שיד. ואמר שאמנם אמר ביום א' כנ"ל אבל הוא רואה עתה שטובת המושבות דורשת כי לא יריבו עם רבני אה"ק ע"כ הניח להפקידים בהמושבות לעשות כחפצם, ולנו יעץ להתפשר עם הרב מיפו כי הכרמים יעבדו כהיתרו ואל שאר העבודות לא ישגיח ו[כי] בכל אופן יתן לנו תשובה מפאריז אחרי שיד[בר] עם הנדיב. באין ברירה הלכנו להרב, והוא הרב הבטיח[ח] לנו כי בהיקב לא ירדף את העובדים יתר העבודות כהיתר מרן הי"ו ורק הכרמים ישמרו לעשות כהיתרו ושל[א] יצעקו בפרהסיא שאין שומרים היתרו שהוא היתר שרבני ירושלים. הודענו כ"ז [כל זה] להקולנסתים. וביום ש"ק [שבת קודש] השיג הד"ר יפה טלגרמה ממר שיד האומרת "Non" שפתרונה (כפי שנדברנו אתו קודם צאתו) היא כי גם יתר העבודות ישמרו לעשות כהוראת הרב מיפו אולם לא נשמע לו וכבר כתב לו הד"ר יפה, כי כבר התפ[שרנו] עם הרב מיפו ובכן למראה עינים נגמר הדבר, אבל עוד היום בא קלונסת לוח"פ, אם יקבל 5 פאונד סטרלינג [מ]הרב מיפו, כדי שהעבודות של גינות הזרעים וכו' - שאין שיכות להכרמים - לא יעשה בעצמו. השבתי לו כי על תמיכות מכוערות כאלה אין בידי לתת תשובה. הזכרתי לו כי כבר הודענו שהרב מיפו הבטיח לנו שלא יעשה רעה להעובדים המלאכות האחרות כהיתר מרן הי"ו. בכלל עלי להגיד כי המו"מ הביא התועלת הזאת: כי הרב [מיפו] הרחיב את היתרו ועבר כבר גבול היתרו, «הגרי"א» [הי"ו], וזה עצמו הועיל שעובדים. [ההבדל רק --- --- ---] היתרו של הרב מיפו [...] [=הרבה שורות

יב. מכתב משלמה גולדין לאלהו זאב לוי-אפשטיין - ו' בטבת תרנ"ו²⁵

רחבות ו' טבת התרנ"ו

לידידי הנכבד ה' א"ז הלוי לעווין אפשטיין נ"י

אחדשה"ט באהבה!

מכתבך מווארשא מיום י"ד כסליו, קבלתי ביום א' טבת [...] א) עתה אכתוב לך מעת²⁶ אשר פה. בהמשך למכתבי מיום ג' א' טבת - אשר בטח כבר קבלתו - ביום ד' קבלתי מכתב מהד"ר יפה, בו יודיעני - עפ"י בקשתי - כי אודיע לבני מושבתינו, כי בראשון תתנהג הפקידות כפי היתר האחרון מהרב ביפו, ובכך לבל יבוא לזה, שלא יצוה הרב מיפו לבל יקבלו את הענבים שלנו, נחוץ לנו לשמור כל הדברים כפי היתר הרב. וזאת רק בנוגע להעבודות מהגפנים, אבל בשארי עבודות הארץ ידוע לו, שבאם רק יתנהגו לפי דעת איזה רב שיהי[ה]. אז לא יצוה הרב - בשביל זה - לא לקבל הענבים מאלה הקלנסתים לעשות מהם יין כשר" ולוטה בזה העתקה מהמכתב בכתב רוסיא ותראה. אנכי מסרתי הדבר להקלונסתיים. וכפי הנראה ישתקע הדבר. מכל מקום. חברי הועד ראו את פני הרב, והוא הבטיח להם שלא יפקוד עון הזריעות על הגפנים. ובכלל לא יחפש עלילות דברים, וכל חפצו ומגמתו כי בנוגע להגפנים - אשר נחוץ לו לתת הכשר ע"ז [על זה] - יהי[ו] נעשים כפי פקודתו, וכל מה שיהי[ה] באפשרי להקל ישתדל להקל -

ב) כן קבלתי מכתב מה' חזן, ויודיעני כזה: אדוני גאלדין רחבות! "הנני מתכבד להעתיק לפניו מלה במלה מכתב ששלח לי ה' שייד לפני לכתו: אדוני ייקר חזן - ברגע לכתי שמעתי כי ברחבות חפצים לנטוע נטיעות גפנים מחדש. ואנכי כבר הודעתי ב-->-- מזמן רב לה' לעווין עפשטיין כי עד פקודה חדשה לא יקבל האדון הברון כי אם ענבי הגפנים הנטועות עד סוף יוני של השנה הזאת, ואם כן אין לחשוב כי יקבל ענבים מגפנים [חדשות]. אנכי מבקשך להודיע תומ[ו]"י [תכף ומיד] לפקידות המושבה הזאת כאשר עשיתי למושבות האחרות. [...]

ובזה הנני ידידך בנ"ש והצ' [...] שלמה גאלדין

מטושטשות] ופה תעשה הפקידות כחפצה ואנו <---> <---> שיתנגד לה ויתגבר עליה בכל פקודות מפאריז <ועשרות> פקטים כבר מעידים לנו ע"ז [על זה] " [כן צוינה הערה: *כשהיה הרב מפה אצל שיד <---> <---> גער האחרון עליו ואמר לו כי אין לו צורך בהיתרו והכשרו] (אצ"מ 22\A25, עמ' 350-355).

25. אצ"מ 21\A216, עמ' 30-31

26. אולי צ"ל: מאת או מעט.

ג. מכתב משלמה גולדין לאליהו זאב לוי-אפשטיין - י"ד בטבת תרנ"ז²⁷

רחבות י"ד טבת התרנ"ז

לידידי הנכבד ה' א"ז הלוי לעווין עפשטיין נ"י שלום באהבה!

א. מכתבך מיום כ"ה כסליו קבלתי ביום ו' 10 ל טבת <זו>, והנה בדבר השמיטה: בטח הלא כבר קבלת מכתבי מיום א' ו כסליו [צ"ל: מיום ב' ו' טבת] וכל פרטת הענין הלא ידוע לך. ואין מה להוסיף בזה דבר. רק כי ה' שייד טרם נסעו אמר כי מה שדבר בענין השמיטה הוא רק על דעת עצמו. וכאשר יבוא לפריז יציג הענין לפני הנדיב, ודעתו יודיע ע"י תלגרמה ונתקבל תלגרמה ממנו ע"ש הד"ר יפה כי נתנהג כפי דעת הרב דיפו. המכתב להיחידים נתקבל ג"כ ובטח ישמעו לדברך עתה -!

[...] כאות נפשו ונפש ידיים אמת בנ"ש והצ' שלמה גאלדין

ד. מכתב מיהושע אייזנשטט-ברזילי לאליהו זאב לוי-אפשטיין- ט"ו בטבת תרנ"ז²⁸

יום ד' ט"ו טבת התרנ"ז יפו

לאחי היקר והנעלה מר לעווין עפשטיין שלום!

השגנו מכתבך מן כ"ה כסלו ע"ש [על שם] כולנו ומי"ט על שמי. ואם קבלת כבר מכתבי הארוך אדות השמיטה שהוצאתי דרך אדיסא: ע"י א"ח עפשטיין, הנך כבר יודע המצב וכי כבר שב מר שיד לפאריז, וכן הנך יודע הפשר שהתפשרנו עם הרב מיפו שהכרמים יעבדו כהיתרו ועל יתר העבודות לא ידקדק. ועלי רק להוסיף: כי אחרי כ"ז [כל זה] ספר לי אתמול גרדיסקי כי הרב הציע לו תמיכה בתנאי שלא יעבד המלאכות שאוסר באמרו כי השיג ע"ז 5 פ' [אונד] סטערלינג ברטניא.

כן כי ביום השבת העבר השיג הד"ר יפה תלגרמה ממר שיד האומרת "Non" שכפי שנדברנו קודם צא[תו] פרושה כי גם יתר העבודות העבודות יעשו דוקא כהוראת הרב מיפו. אולם כ"ז להלכה. בנוגע למעשה עובדים ברל"צ רחובות גדרה כבשנים כסדרן (וספרו לי ממקוה ישראל כי ה' גול[דין] [הגיד] לה' ניגו, כי בנו של קאנטראוויץ עובד בשמיטה נגד דעת הרב מיפו [והוא] ירא פן לא יקבלו ענביו וע"ז [ועל זה] השיב לו ה' ניגו: כי עוד יש מקום במקוה ישראל בעד ענבי קאנטראוויץ) ואף בעקרון חורשים וזורעים ע"י נכרים. <כמ"ה > <---> שלא חפצו לעשות <---> וכי [כמח] צית רצו לאחר שבעצמם אך בשני דעות [בלבד] הכריעו הכף ל[חומר]א²⁹ ובכך [מ] כ"ז תבין, כי

27. אצ"מ 216\2\1, עמ' 36-38.

28. אצ"מ 22\A2, עמ' 357-358.

29. לוי-אפשטיין ציין בזכרונותיו מכתב זה: "יהושע אייזנשטאדט כתב אלי מיפו (ט"ו טבת תרנ"ז [צ"ל: תרנ"ז]) כי ד"ר הלל יפה קבל תלגרמה משיד, ובה צוהו, שלא רק בעבודת היקב, אלא גם בשאר עבודות

אין כדאי <---> <---> <---> <---> מחל[ק]ות ע"ד השמיטה והעיקר עליך להשתדל כי א<---> תהיה פקודה חזקה כי יקבלו כל ענבי הקולונסטים מבלי לשים לב לדבות [וחשד] שעבדו שלא כהלכה בשמיטה. וע[ד] שתבא הנה תג[מר] השמיטה. העיקר נחוץ שלא יהיה כח בידי ה<---> לענוש את המקילים בקבלת ה[ענבים] ואם יש בידך לעשות מה תקדיש כחך לברר כל שטת הצביעות ולברר הנזק והכליון הבא ע"י שלטון הזרוע על רבבות ומילינים פראנקים [...] ³⁰ תחזקנה ידיך וידי כל א"כ <---> העוסקים בדבר היין אך זכרו כי אם <---> רק <---> הכשרות [...] ³¹

טו. מכתב מהרב מוהליבר להנהלת מנוחה ונחלה - טבת תרנ"ו³²

אחי וריעי היקרים ונכבדים, הועד הנעלה ב"מנוחה ונחלה" שי[חיו] ובראשם הרה"ג הנכבד והנעלה, מגזע היחס והמעלה מו"ה יעקב ברודא נ"י, רב שלום וברכה וכ"ט סלה. הן זה ירחים אחדים אשר קבלתי מכתבים אחדים מרחבות ועוד משאר קאלאניות אשר בסביבות יפו, כי יגועו ברעב חלילה אם יצטרכו לשבות בשנת השמיטה, והשיבותי להם ע"י הועד איך ומה לעשות. בלי ספק יש גם ביד ידידנו הר' לעו"ע פשטיין העתקת מכתבי. זה ימים אחדים אשר קבלנו עוד הפעם מכתב מלא תלונה על אנשי הקאלאנא "מנוחה ונחלה", כי הם מניחים את הפועלים לגוע ברעב בשנת השמיטה ויהיו מוכרחים כולם לנוע לחו"ל ולבקש לחם. כולי האי ואולי?

האדמה ימלאו אחרי דרישת הרב היפואי דוקא. אבל, הוסיף מר איזנשטאדט, כל זה רק להלכה, אבל למעשה עובדים ברחובות, בראשון לציון ובגדרה כמו בכל השנים, ואפילו בעקרון חורשים וזורעים, אבל רק על ידי לא-יהודים. מחצית יושבי עקרון חפצו לחרוש דוקא בעצמם, אבל באספת המושבה, כשהעמדה השאלה להצבעה, הכריעו שני קולות לחומרא, והוחלט לעבוד על ידי נכרים" (לוי-אפשטיין, זכרונותי, עמ' 202).

30. כאן כמה שורות מטושטשות.
 31. וראו במכתב נוסף של ברזילי משלהי טבת תרנ"ו (אצ"מ 22\A25, עמ' 379-381): "בכלל מענין השמיטה היה יכול זאלא [=אמיל זולא] לעשות עשרה רומנים, ואף אני עבדך יכולתי לכתב ספר שלם אדות השמיטה כפי ה"מלמדות" הטובה עלי. [פ]ה היה לשמוע בבוקר מותר ובערב אסור ולמחר בבוקר עוד הפעם מותר וחזור חלילה וכ"ז [וכל זה] לא רק מפי רבנים כי אם מפי פקידים ומנהלים וכו'. בני מו"ג [מנוחה ונחלה] בווארשא, הם אנשי לב ואנשים של צורה. בתחילה פקד א"ח לעוין עפשטין טרם צאתו לח"ל כי ישמרו חומרי הרב מיפו אולם בהיותו בווארשא והיחידים נתנו לו טלגרמה, כי אי אפשר לעבוד ע"פ הוראת הרב מיפו שלח טלגרמה כי יעבדו כמו ברל"צ ויבקשו אינסטרקציה מה' חזן בכתב, והט[ל]גרמה [באה בעת שה' שיד היה פה. ששמענו ביום א' - לפני שבועות אחדים] מה' שיד: "כי הנדיב אינו רוצה לדעת כלל משמיטה" חשבנו כ"כ חזן ויאמר כי ב[ר]ל"צ עובדים אבל מה נשתוממנו לשמוע מאתו, כי ברל"צ עובדים כהוראת הרב מיפו, וכי לא יתן זאת בכתב כי גם עלי[נו] להתפש[ר] עם הרב מיפו, והוכרחנו לפנ[ו]ת לה' שיד שהיה כבר על האניה והוא השיב כאמור למעלה במכתבו וה<---> להתפשר עם הרב מיפו: כי הכר[ו]מיים יעבדו כהוראתו ועל יתר העבודות [לא] ידקדק וחשבנו כי כבר נגמר הדב[ר] כי כן נוהגים במושבתנו והנה באה טלגרמה לרחובות: כי אספת "מנוחה ונחלה" החליטה לעבוד כהיתר הגרש"מ. כשגלג 'הלבן' על הראש היתה הטלגרמה לכל הצבועים וכנראה פעלו עליהם ה'כשרים' שבהם תארנו להם כל המצב והשפלות והצביעות, וכי נמכרו לגרש בשביל מעט הענבים, ולכן החליטו המה: יהיה מה שיהיה א[יתם] יעבדו [א]שר <---> לומר: במושבתנו אינו נוגע הדבר הרבה, כפי שהתפשרנו עם הרב מיפו הולך הדבר והקולנסטים עושים כחפצם, כי גם ברל"צ עובדים שלא כהוראתו אך אומרים שעושים כהוראתו".
 32. לוי-אפשטיין, זכרונותי, עמ' 200-202.

ולא האמנתי זאת בשום אופן. כי אחינו רוב קוני אדמת "מנוחה ונחלה" עשו זאת רק לטובת הפועלים הקאלאניסטים שיה' [יה] להם במה להחיות נפשם מאדמת אחיהם עד אשר יעמדו בעצמם על הקרקע בא"י בעזר הועד הכולל ולא רציתי בשום אופן לתת אמון לדברי המכתב השני הנ"ל, עד אשר בא ה' לוי-עפשטיין והגיד כי כנים כל דברי המכתב הנ"ל. לא אוכל לצייר לפניכם אחי היקרים את גודל צערי ויגוני הגדול מצרת אחינו היקרים, אכרים העובדים ב"מנוחה ונחלה", אשר אנחנו בעצמנו נגרום להם שיגועו ברעב ומי זוטר מה דתנו בסנהדרין דל"ז "ללמדך שכל המאבד נפש אחת מישראל מעלה עליו הכתוב כאלו איבד עולם מלא" ומה שאמרו כל המאבד וכו' אין כוונתם שאיבד אותו בפועל, רק אפי' [לו] שגרם שיאבד על ידו, כמ"ש בסוטה דמה"ב עה"כ [על הכתוב] ידינו לא שפכו את הדם הזה. לא בא לידינו ופטרנוהו בלא מזון. ובפרט ידידנו ראש הועד הנ"ל, אשר הוא נודע לכל כי הוא רודף צדקה וחסד, ולב נדבה לו, הוא יסיר לבו וחסדו מאת אחינו הפועלים לעזבם לנפשם למות ברעב מחמת חומרות המחמירים. הכי אינו יודע שגם אנחנו, הגאון הצדיק מוה"ר ז"ל האב"ד דקוטנא וחתנו הגאון האב"ד דק"ק קאליש ז"ל והגאון הצדיק האב"ד דק"ק בוויסק ז"ל ואנכי הח"מ [החתום מטה] ועוד הרבה גאונים, אשר מונח בידי קונטרסיהם משנת תרמ"ח וגם משנה שעברה, וביחוד היתר הנדפס ממרא דאתרי' [ה] דהספרדים בירושלים. גם אנחנו לא היינו מקילים חלילה בדבר גדול כזה, לו לא הי' [ה] בידינו דבר ברור להתיר, ואף אם היה דבר ברור להתיר ולא היה נוגע הדבר לנפשות האכרים האומללים, ג"כ לא היינו מתירים. אבל מאחר שהיתר פשוט וברור, והדבר נוגע לנפשות האכרים הפועלים, הצדיקים התמימים, לא אוכל להאמין בשום אופן אשר אחינו היקרים ועד "מנוחה ונחלה" יתנו למוט רגלם חלילה, ויכתבו תיכף בעוד עת להתם, לקיים כפי המכתב ששלחתי להתם מכבר. למען יחיו אחינו העניים ולא ימותו, ובזכות זה ירים ד' קרנכם ויברך אתכם כנפשכם ונפש ידיכם הדו"ש בונה"ר מוקירכם ומכבדכם כרוב ערככם שמואל בהרב מוהרי"ל מאהיליווער.

טז. מכתב משלמה גולדין לאליהו זאב לוי-אפשטיין - ב' שבט תרנ"ז³³

רחבות ב' שבט תרנ"ו

לידידי הנכבד ה' א"ז הלוי לעווין עפשטיין ני, שלום וברכה!

התלגרמה מידינו הנכבד הר"ז גלוסקין, נתקבלה ביום כ' טבת, ושני מכתבין מיום י"ד, וט"ו טבת כתומם יחד באו תמול א' שבט. ומיום קבלי התלגרמה חכיתי כל העת לקבלת מכתבין ולא כתבתי לך עד היום. עתה הנני לבאר לך הכל;

בדבר השמיטה: תיכף כאשר נתקבלה התלגרמה הבנתי כי אח"כ כאשר תקבל

33. אצ"מ 216\2\1, עמ' 39-46.

מכתבי האחרים - וביחוד מכתבי מיום י"ד טבת - ישתנו הדברים, ולו שלחת התלגרמה אלי לבדי כי אז באמת נשאר הדבר בסוד אבל אחרי אשר שלחת העתקה מהתלגרמה למרגלין וגם לאייזענשטאט, הי' [ה] מהכרח להודיעם, ובאמת לא אדע איזה דבר המריצך לשלוח דבריך גם להם, האם יראת גם עתה כי אכסה על התלגרמה - אף במ[ה] שיהי' נחוץ לפרסמה - באהבתי את הרב? מי כמוך ידע האמת, כי כל זמן שלא הקיל הרב דיפו, וכאשר נתקבל המכתב מה' שייד כי מצד הנדיב אין מפריע להעבודה בשמיטה, הייתי אנכי הראשון שאמרתי, כי עלינו לסמוך בזה על דעת הרב דביאליסטאק, וכמדומה לי שעוד תזכור היטב את הדברים דברנו יחד קודם נסיעתך מפה ביפו בנוגע להשמיטה. ורק פקודתך שמרה רוחי בזה. וכל העת עשיתי ככל אשר נטל עלי באמת וכראוי, והרבה סבלתי כל העת מאחדים מבני מושבתינו אשר חשדוני, כי רק על דעת עצמי הנני מתנהג בזה, וכל העת ותרתי הרבה על כבודי ועלבוני, מפני השלום האהוב לי מכל, עד אשר באו דבריך אליהם, ופקחו עיניהם לראות כי הסכילו לעשות, ואנכי מצאתי למותר להודיעך שמץ דבר מזה, כי למה אדאיב את נפשך בהיותך מרחוק. וגם אתה לא הי' [ה] את נפשי לנגוע כלל בזה, ורק מאשר שלחת התלגרמה גם להם, והדבר בעיני נחשב לפחיתות הכבוד, והעדר אמונה. כן בדברך אלינו, כי נשמור על השלום ולא נתן להשטן לרקוד בתוכנו, אחרוב כי כתבו לך מפה איזה דברים מזה, ומי יודע מי הי' הכותב? הלנו הוא, אם לצרינו? ובכן נגעתי גם אנכי בקצה עטי בזה, וכאשר תבוא, אז ואת כל ונוכחתי. ובעיקר הדבר, אין מה לדבר כלל מזה. ברל"צ יאמרו כי מתנהגים המה לפי דעת הרב דיפו, ואנחנו יודעים היטב כי כלמו יעבדו כל העבודות בעצמם - ולא יתנהגו אף לפי דעת הרה"ג דביאליסטאק - וכמדומה לי שגם הרב דיפו מבין הכל, ועושה את עצמו כאילו אינו ידע, וכן הי' [ה] דברי הרה"ג ר' יהושע לנג נ"י אליו. "כי יכול לסמוך בזה אף על דעת יחיד - אחרי שיש בזה תקון העולם - וכן ידע שהקב"ה מעלים עין מסוררים, ומהראוי גם לו להדבק במדותיו", וכן הי' [ה] דברי לבני מושבתינו כל העת, כי נשקוט במ[קומ]נו ונתנהג כשכנינו, ואז בטוח אנכי כי כל רעה ח"ו אלינו לא תאונה. ובאמת כאשר תדע כי מטבעי אוהב אנכי את עבודת הזמירה, והנני מטפל בה, והיא חכמה יותר ממלאכה וידע ומכיר באין אופן אין באפשרי לסמוך אף בקצירת הענפים על [הערבי] כי יש בזה תלי תלים של הלכות, והדבר מסור להלב והשכל, במסרי להם [תלגרמה] אמרתי להם כי ידוע אנכי כי ישתנו פני הדברים, ובכן ישאר הדבר אצלם בסוד ואדמה כי שמעו אלי, אחרי כי הדבר יגיע לטובתם ולאשרם. וכבר קצה נפשי לדבר עוד מעניני השמיטה יותר ואקוה כי הכל על מקומו תבוא בשלום!

[...] ידידך בנ"ש והצ' והצ' [הענין] מחכה לדבר [יך] שלמה גאלדין

אמור שלום לידידי חברי ועד ההנהגה הנכבדים

יז. מכתב מאהרן אייזנברג לאלהיו זאב לוי-אפשטיין - תחילת שבט תרנ"ז³⁴

[...] עוד טרם בא מכתבך, התנהגתי בענין השמיטה בזהירות יתרה. וכבוא הטליגרמה מאחינו גלוסקין הבנתי כי יד הרש"מ היתה בזאת. אנכי בדעתי את עבודת הזמירה, שהיא חכמה יותר ממלאכה, הנני אומר בגלוי כי אי-אפשר לעשותה ע"י הערביים והאומרים שנוכל אינם מבינים במלאכה. ביום אתמול ראיתי את אחינו קלוואריסקי ואמר לי כי חפצו לבוא לרחובות למשך שבוע ימים ללמוד את העבודה.³⁵ כיוון שבפתח-תקווה אינם מבינים מאומה במלאכת הזמירה וכל אחד עושה עפ"י שיטה שבדה מלבו או ללא כל שיטה כי אם עפ"י מקרה. כאשר שאל על סיבת הדבר אמרו לו כי שמירת השמיטה מפריעה... ואנכי אומר כי השמיטה נעשתה תירוץ לאלו שתורתם עיקר ומלאכתם טפלה... אצלנו נוהגים (להעביד את הערבי) בכל הדברים שהערבי אינו גורם נזק, אבל בדברים שיש נזק אין אנו חולקים כבוד לרב ועושים עפ"י הבנתנו כדת התורה עפ"י המתירין. פעלתי על אנשי מושבתנו כי לא ידברו כלל על ענין השמיטה ואם ישאלום יענו כי הם עושים ככל ישראל וכהראשונים. [...]

יח. מכתב מיהושע אייזנשטט-ברזילי לזאב גלוסקין ולאלהיו זאב לוי-אפשטיין - ד' בשבט תרנ"ז³⁶

יום א' ד' שבט התרנו יפו

לאחי היקרים הנכבדים והנעלים מר זאב גלוסקין ומר אליהו זאב לעווין עפשטיין שלום לכם ולכל אחינו.

מכתבכם מ"ז טבת השגנו ולא אחד מכם כי [העציבנו] מאד מאד. אנחנו אמרו כי בשלחכם הטלגרמה [שיעבדו] כהיתר הגרש"מ הי"ו בודאי יש לכם על מי לסמוך או החלטתם להראות להפקידות כי אינכם כלי משחק בידה וכי אם אתם עוסקים במכירת והפצת היין עליה לשים לב גם לכם אבל מה אנו רואים במכתבכם רפיון ומורא פחד שאיננו ראוי לכם כלל ואם באמת יש לכם ל[דאוג] למה זה שלחתם הטלגרמה? ואתם צאו וראו כמה הרעתם בטלגרמתכם הראשונה כי אלמלי היא הלא אמר מר שיד בפירוש לפני פקידכם ה' גולדין כי אופן העבודה בשביעית איננו נוגע כלל לקבלת הענבים ואתם באתם ודרשתם שיתן לכם זאת בכתב בחשושכם חששות רחובות, והה כאשר באנו ודרשנו בכתב השיבו אחרת עד כי נאלצנו להתפשר עם הרב מיפו, כמו שכתבתי לכם והנה באתם בטלגרמתכם החדשה, וכפי שבאמת הלא אי אפשר לעבוד כהוראת הרב מיפו בלי הפסד מרובה להגפנים. מובן כי בני רחובות נפלו על המציאה,

34. הציטוט כאן לקוח: עבר-הדני, איזנברג, עמ' 62. עבר הדני השמיט את פתיחת המכתב וציין בראש הציטוט: "על "השמיטה" והעבודה, תרנ"ה: (ללוי-אפשטיין)". מתוכן המכתב ברור שהוא נכתב בשבט תרנ"ז.

35. קלוואריסקי הגיע לביקור במושבה ביום ג' ו' בשבט תרנ"ז, ושהה במושבה שבוע ימים (ראו במכתביו של גולדין ללוי-אפשטיין מט' ו-כ"ב בשבט (אצ"מ A216\2\1, עמ' 51, 56).

36. אצ"מ A25\22, עמ' 410-411.

כ. מכתב מיהושע אייזנשטט-ברזילי למאיר דיזנגוף - ז' בשבט תרנ"ו³⁹

יום ד' ז' שבט ה'תרנו יפו (10/22 יאנואר) כתבתי גם מספרם כי בודאי שכחת מספרנו בשבתך בתוך הגוים.

לאחי היקר הנכבד והנעלה מר מאיר דיזנגוף שלום!

מכתבך מן 29 דצעמבר השגתי. ועוד בטרם בא לידי שלחתי לך מכתב בכ"ג טבת שבו כתבתי מכל ואף "מחלב צפור" ומאתו תדע כל המצב בעולמנו ואין לי מה להוסיף מאומה כי אם זה: כי אחרי מכתבי אליך באה טלגרמה מבעלי "מנוחה ונחלה" מווארשא החתומה מאחינו גלוסקין ולעווין עפשטין "כי בחובות יעבדו כהיתר הגרש"מ" הטלגרמה היתה משולשת: לה' גולדין בפרט, הממלא עתה מקום לעווין עפשטין, ולה' מרגלין ראש ועד רחובות, ולי עבדך ומזה דנינו כי נכנס רוח גבורה בלב אחינו אלה ויאמרו בלבם: מה היין כי נעבדנו ומה היא הפקידות עושה היין כי נהיה עבדים נרצעים לה, אך פגה שמחתנו כי ביחד עם מכתבך בא גם מכתב מאחינו הנזכרים, האומרים כי נתנו הטלגרמה ע"פ דרישת הגרש"מ אבל הם יראים ופחדים מפני צלוחית היין כו' וכו' על-כן הם מבקשים כי אף אחרי הטלגרמה לא נשנה מהפשר שהתפשרנו עם הרב מיפו" שה[כרמים] יעבדו כהוראתו ובשביל זה לא ישגיח על יתר העבודות. סוף דבר הם מראים במכתבם רפיון נורא. ושלשם השבתי להם והוכחתים על רפיונם והודעתים כי גם בעת שקבלנו הטלגרמה ידענו כי אין לסמוך עליה וכי "עובדי ענבים", ה[ם] ולא יותר [...]⁴⁰

[...] והנני אחיך הדבוק בך המחכה בכליון עינים למכתבך יהושע איזענשטאדט

כא. מכתב מיהושע אייזנשטט-ברזילי לר' יצחק ניסנבוים

- ט"ו בשבט תרנ"ו⁴¹

יום ו' עש"ק [ערב שבת קודש] התרנו יפו

אל כבוד ידידי הנכבד והנעלה הרב החכם מר יצחק ניסענבוים שלום!

א. השגתי מכתבו מן י"ג העבר והיטבתם לעשות בדברכם את הדברים שכתבתם עם מר לעווין עפשטין וכתבת מרן הי"ו לועד "מנוחה ונחלה" שקולה כעצם ההיתר כי בלתי מכתבו זה היו נגררים אחר הפקידות. כי גם אחרי שהריצו הדיפשה⁴² לעבוד כהיתר הגרש"מ עודם יראים מחמת הפקידות וחוששים

39. שם, עמ' 429-431.

40. כאן כמה שורות מטושטשות.

41. אצ"מ A25\22, עמ' 453. התאריך המדויק אינו מצוין, אך לפי מיקום המכתב במחברת ההעתקות ניתן לקבוע שמדובר ביום ו', ט"ו בשבט תרנ"ו.

42. המברק.

חששות רחוקות. טלגרמתכם למר גולדין היתה כדבר בעתו, כי ברחובות התקשו מאד בדבר הזמירה 'וראו' כי אינם יכולים לעשותה כ[הור]את הרב מיפו: ע"י נכרים, מבלי היזק ניכר לקיום הגפנים אבל מפני שיראו לעשות שלא כהפקידות עשו מעשיהם בצנעה וכאשר באה הטלגרמה פרסמו הדבר. סוף דבר: הנני שמח מאד כי מעיקר שאלת השמיטה נפטרנו כי בעוד חודש תגמר המלאכה, וברוב המושבות עובדים כהיתר מרן אם כי מוכרחים להגיד שעושים כהוראת הרב מיפו - ועי"ז [ועל ידי זה] נצל הישוב מהצרה הנוראה שיכלה השמיטה להביא עליו. את הקולנסת שטרנן מחידרה רצו להחרים בכח פקודה מירושלים אבל הדבר נודע להד"ר יפה בשבתו בחידרה ועלה בידו להשקיט הדבר בטרם שנעשה מעשה.

שמחתי מאד לשמוע את כל אשר עשיתם לטובת הפצת היין, אם יעלה הדבר הזה בידכם וייננו ימצא לו שוק הגון בארצכם אז יקבל הישוב צורה חדשה אשר נוכל לברך עליה ברכת שהחיינו. [...]